

Brionské plénum, novelizace ústavy a snahy o vytvoření kosovské republiky, demonstrace v roce 1968

Dramatické změny ve vztahu jugoslávského státu, respektive SKJ k albánské menšině na Kosovu zahájilo IV. plénum ÚV SKJ, konané na počátku července 1966 v Titově letní rezidenci na ostrovech Brioni. Toto plénum mělo pro další směřování a vývoj Jugoslávie klíčový význam. Pro většinu jugoslávského obyvatelstva a také pro pohled z venčí mělo plénum jeden zásadní a bezesporu i velmi neočekávaný výsledek – demisi Aleksandra Rankoviće, muže č. 2 jugoslávské mocenské struktury a předpokládaného Titova nástupce, na všechny státnické i stranické funkce. Jednání nejužší komunistické špičky Jugoslávie se na Brioni věnovalo činnosti jugoslávské tajné policie UDB a dalších bezpečnostních složek. Rankovičovův pád byl oficiálně objasňován tím, že se komunistická tajná služba, jež se nacházela od samého svého počátku pod jeho vlivem, zcela vymkla kontrole a stala se „státem ve státě“. Skutečnou příčinu Rankovičova politického konce, a také skutečný výsledek brionského pléna, je však nutno hledat jinde – v utajovaném střetu dvou koncepcí vnitrostátní politiky jugoslávských komunistů: unitaristicko-centralistické a komunisticky spíše ortodoxní, zastupované právě Aleksandrem Rankovičem, „*věrným strážcem bolševických tradic SKJ*“, a decentralistické a komunisticky poněkud liberálnější, představované vrchním komunistickým ideologem Edvardem Kardeljem, a částečně i předsedou Svazu komunistů Charvátska Vladimírem Bakaričem.¹ Kardeljovy koncepce směřovaly k ekonomickým mírně protržním reformám, k prohlubování modelu tzv. jugoslávského samosprávného socialismu a zejména k posilování federativních principů státu. Pro Kardelje a jeho liberální skupinu představoval Rankovič, jak proto, že za ním stála obávaná UDB, tak vzhledem k autoritě, jíž se těšil nejen v rámci SKJ, hlavní překážku na cestě k provedení státoprávních reforem. Kardeljova skupina nejspíše právem předpokládala, že se Rankovič bude novému politickému kurzu, zahájenému hospodářskou reformou v roce 1965, bránit. A Rankovič se s další decentralizací státu, zejména s Kardeljevou tezí tzv. kooperativního federalismu, skutečně nechtěl smířit. Vůdčí srbský historik Jugoslávie Branko Petranović (1927–1994) se dokonce domníval, že po normalizaci vztahů se SSSR – tedy de facto sovětským uznáním původní koncepce politiky SKJ – již jugoslávský viceprezident nepovažoval za nutné pokračovat v nezávislé jugoslávské politice, s tím, že by bylo nejlepší opět uznat SSSR za skutečnou vůdčí zemi socialistického společenství.

¹ Vladimír Bakarić (1912–1983), jeden z nejvýraznějších charvátských komunistů, patřící do úzké skupiny jugoslávského komunistického vedení kolem J. Broze Tita, byl v této věci považován za velmi opatrného, známé však je jeho syntagma o potřebě „*federování federace*“.

Střet obou koncepcí bývá někdy vykládán také jako ideový rozpor mezi Kardeljem a J. Brozem Titem, který měl svým konservativismem bezesporu blíže k Rankovići než ke Kardeljovi. Ranković musel být podle této teorie odstaven jako spolehlivá Titova opora a rádce, aby tak byla Kardeljova pozice ve vedení strany posílena. Titovi posilování konfederativních principů jugoslávského státu pochopitelně také nekonvenovalo, po brionském plénu se však již nedokázal jejich prosazení účinně postavit.

Kardeljově skupině se nakonec zřejmě podařilo přesvědčit Tita o nutnosti A. Rankoviće odstavit. Záminkou pro jeho odvolání bylo údajné nalezení odposlouchávacího zařízení v Titově pracovně a dokonce v ložnici jeho manželky. Kdo přesně ale zařízení našel (a našel-li je vůbec) a jakým způsobem, nebylo nikdy veřejně odhaleno.

Zpráva zvláštní komise, přednesená na brionském plénu, sice dala UDB velké uznání za její minulou revoluční „bdělost“, zároveň však také konstatovala, že se služba státní bezpečnosti postavila „nad stranu a státní instituce“ a zneužívala svého postavení. Její status, organizace, kádrová politika, metody práce, cíle a úkoly nebyly v poválečné době nikdy projednávány na žádném státním, parlamentním ani stranickém fóru. Zpráva zdůrazňovala, že se služba víceméně stala monopolem jednotlivců a Aleksandar Ranković v ní byl ztotožňován s ÚV SKJ. Tím se organizace vymkla kontrole a často prý měla dokonce paralyzovat činnost orgánů SKJ, což se jí mělo dařit tím spíše, že se v jejím čele přímo či nepřímo nacházeli Aleksandar Ranković jako jeden z tajemníků ÚV SKJ a Svetislav Stevanović, další člen nejvyššího stranického vedení.

A. Ranković sám podal demisi na své funkce člena ÚV SKJ, člena výkonného výboru ÚV SKJ a nakonec i na funkci jugoslávského viceprezidenta. Z SKJ byl Ranković vyloučen až počátkem října 1966, na samotném plénu tento „nejvyšší stranický trest“ nikdo nepožadoval.²

O Kosovu a Metochii se na samotném brionském plénu vůbec nehovořilo, zpráva vyšetřovací komise dokonce nezmínila ani jediný případ odposlouchávání albánského funkcionáře, k němuž došla.³ Také o „velkosrbském“ nacionalismu se

² Není jisté bez zajímavosti, že se tak stalo na konci VI. zasedání ÚV SKS, které „aplikovalo“ závěry brionského pléna na srbské poměry, a to na návrh té, která mu v roce 1941 za dramatických okolností pomohla utéci z vězení – významné srbské komunistky Spasenije „Cany“ Babovićové.

³ V této souvislosti se hovořilo zejména o odposlouchávání bytu Mehmeta Hoxhi (1908), prvního nejvyššího kosovského komunistického funkcionáře (v letech 1944–1945 byl předsedou Výboru národního osvobození Kosova, poté pracoval ve vysokých srbských i jugoslávských vládních funkcích). Selim Numić, náměstek ministra vnitra a náčelník oddělení UDB pro odposlech ve své výpovědi před komisí výkonného výboru prohlásil, že sledování M. Hoxhi nařídil přímo ministr vnitra Svetislav Stevanović s tím, že se u něho v bytě scházejí lidé, kteří by mohli mít iredentistické či šovinistické názory. Odposlech však, podle Numiće, nic takového nepotvrdil. Sám Stevanović před komisí uznal, že odposlechem se došlo k poznání, že je M. Hoxha „poctivý člověk“. Později, na žádost „soudruhů z ÚV SKS“ měly být odposlouchávány také telefony Ismeta Shacirho a Ymera Pulji, v té době ministra dopravy srbské vlády. K této žádosti nejspíš došlo na pokyn tehdejšího šéfa oblastní policejní správy Kosova a Metochie Dragoslava Novakoviće, jenž před stranickou prověřkovou komisí po plénu vypověděl, že každé dva až tři roky UDB na Kosovu odhalila větší počet iredentistických organizací. Během vyšetřování těchto skupin bývali často jmenováni zmiňovaní vedoucí albánští politikové. Jejich napojení na albánské služby nebo na kosovské opoziční skupiny sice nešlo, podobně jako během Prizrenského procesu, přímo dokázat, nicméně

na plénu nemluvalo, byť sám Ranković byl Kardeljovou skupinou po straně z velkosrbského nacionalistického hegemonismu obviňován.⁴ Ranković sám sice nepopíral svůj srbský původ, ale rozhodně nebyl srbským nacionalistou. Většina pamětníků i převážná část historiografie z bývalé Jugoslávie se shoduje na tom, že byl absolutně oddán straně a zejména Josipu Brozu Titovi. Podle svědectví blízkých Rankovićových přátel „Marko“, jak zněla jeho válečná přezdívka, i po brionském plénu věřil, že jde o nedorozumění a že jej jugoslávský vůdce brzy rehabilituje. Ranković také nebyl nijak potrestán (pomineme-li odstavení od moci a trest v podobě vyloučení ze SKJ), jakkoli by se to u vůdce „frakcionářsko-spiklenecké skupiny“, z jejíhož vytvoření byl také obviněn, předpokládalo. O abolicí trestního stíhání proti němu i dalším vysokým funkcionářům ministerstva vnitra a UDB (z nichž někteří byli vyšetřováni vazebně) rozhodl Tito 6. prosince 1966 a vynesena byla poté, co jugoslávský parlament přijal závěrečnou zprávu o celé věci, 9. prosince 1966.

Závěry pléna v následujících měsících rozpracovávaly a uváděly v praxi jednotlivé republikové stranické organizace. Z komunistického hlediska „nejodpovědněji“ k nim přistoupil ÚV Svazu komunistů Srbska, který na svém VI. zasedání 14. září 1966 rozebral zprávu své vlastní vyšetřovací komise, jejíž hlavní náplň se již Kosova týkala přednostně. Byli to tedy sami srbští komunisté, kteří iniciovali, samozřejmě pod vlivem brionského pléna, rozsáhlé vyšetřování činnosti UDB v jižní srbské provincii.

Brionské plénum zlomilo v podobě odstranění A. Rankoviće a jeho sympatizantů odpor procesu decentralizace tehdejšího státu. V oblasti státní bezpečnosti se tato změna projevila v přenesení většiny pravomocí z federální roviny na úroveň republikových a také autonomních bezpečnostních orgánů. V politické rovině změny rezultovaly zejména částečnou federalizací (tj. decentralizací) samotné komunistické strany. Brionské plénum v podstatě otevřelo cestu k revizi tehdy ještě víceméně centralizované jugoslávské federace

zůstávala pachuč podezření. Proto Novaković považoval za „rozumné“ „prověřit tyto politiky jak v Bělehradě, tak v Prištině, za použití operativně-technických prostředků (jinými slovy odposloucháváním – pozn. V. Š.)“, aby se podezření potvrdila nebo vyvrátila a „*UDB se tak na Kosmetu mohla orientovat na pravého nepřítele*“. Selim Numić, pro zajímavost, potvrdil, kromě odposlechu albánských politiků také odposlouchávání bytů Milovana Djilase, Vladimira Dedijera, Radovana Zogoviće (černohorského básníka a bývalého ideologa svazu spisovatelů) a např. úřadu patriarchy Srbské pravoslavné církve. Viz *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 118, 228.

⁴ Již jen z Rankovićových projevů, které jsme uvedli v této práci, je zřejmé, že „Marko“ měl k hegemonistickému pojetí velkosrbství daleko. Z pozdějšího pohledu samozřejmě mohl být, podobně jako např. v té době již dlouho „disident“ Milovan Djilas, obviňován z podílu (ne-li osobním, tedy zcela jistě z hlediska odpovědnosti) na masových vraždách odpůrců komunistického režimu v průběhu i po druhé světové válce, z odpovědnosti za nelidské zacházení s komunistickými oponenty Titovy cesty ve sporu s Informbyrem a potažmo Stalinem, z drastického pronásledování ideových protivníků strany, ať již pravicových či levicových, tzv. velkosrbství však k jeho hříchům nepatřilo. Později ovšem s jeho jménem srbští národovci často operovali. Obvyklé je také národovecké tvrzení, že odstraněním A. Rankoviće byl z jugoslávského vedení odstaven poslední vlivný funkcionář ze Srbska, takže během dalšího vývoje měli na Tita rozhodující vliv pouze funkcionáři z Charvátska a ze Slovinska. Slabinou těchto tvrzení je většinou jejich nekonkrétnost. Neuvádějí, kteří to před Rankovićem byli další srbští komunisté, jež měli na Tita vliv, byl-li Ranković „poslední“, a naopak kteří to vlivní charvátsí a slovinští politici přebírali Rankovićovu roli. V Titově bezprostředním okolí navíc zůstalo bezesporu dost vlivných srbských komunistů, z nichž někteří (Petar Stambolić a zejména Miloš Minić), patřili k jeho důvěrníkům.

směrem k jejímu rozvolňování a k posilování pravomocí republik a také srbských autonomií. Tyto změny pak vyústily 21. února 1974 v přijetí nové „konfederativní“ (nebo také „Kardeljovy“) jugoslávské ústavy, která bývá často označována jako jeden z důležitých faktorů, jenž přispěl k rozpadu Jugoslávie.

Pro jugoslávskou veřejnost byla obvinění, že viceprezident Ranković, jehož konspirační praktiky z doby předválečné a válečné byly dobře známé, organizoval naprosto diletantsky spikleneckou skupinu a odposlouchával rozhovory v ložnici prezidenta Tita, samozřejmě natolik absurdní, že jim nejspíš věřil jen málokdo. Pozitivní ohlas však bezesporu našla kritika nezákonných metod používaných tajnou službou.

Důsledky brionského pléna

Na to, co se dělo po brionském plénu, panují různé názory. V srbském prostředí již vzápětí po plénu začala kroužit hesla, jež zdůrazňovala, že závěry zasedání jsou útokem na Srbsko, že jsou odsuzováni jeho nejlepší lidé a že se jedná o akci Charvátů a Slovinců proti Srbům. Z řad nacionalisticky vyhraněné srbské historiografie dodnes běžně zaznívají tvrzení, že např. na Kosovu propukl pravý „*hon na příslušníky služby státní bezpečnosti* (myslí se srbské národnosti – pozn. V. Š.),⁵ *od neodůvodněného zatýkání a konstruování soudních procesů až po překvalifikaci dřívějších akcí a zveličování některých skutečných chyb, které se udály... zejména akce shromažďování zbraní*“.

Rankovićovo odvolání bylo v srbských kruzích a zejména v 80. letech interpretováno jako vyústění dlouhodobých tendencí zcela marginalizovat vliv Srbska jakožto největší federální republiky na chod federace. Na podporu této teze se obvykle uvádí fakt, že bezprostředně po plénu došlo ke změně kurzu politiky na Kosovu a rychle se zde uvolnila stavidla, která doposud mocenskými prostředky bránila vzrůstu albánského nacionalismu.

Komplex důsledků brionského pléna byl ovšem daleko mnohovrstevnatější. Samotné závěry vyšetřování činnosti UDB se navíc těm, kteří o činnosti služby mnoho nevěděli, musely zdát jako přinejmenším velmi znepokojivé. K nim samozřejmě nepatřili vrcholní komunističtí představitelé – vedle Tita a nejužšího jugoslávského vedení i někteří nejvyšší srbsští činitelé a několik vysoce postavených albánských funkcionářů. Ti pochopitelně celou dobu o činnosti UDB (zejména na Kosovu a v Metochii) věděli víceméně vše a teprve pod dojmem politického rozhodnutí brionského pléna ji najednou uviděli v „*jiném světle*“. O důsledcích pléna pak lze jen těžko hovořit jako o „protisrbském

⁵ Podle těchto tvrzení byli po plénu propuštěni agenti UDB, z největší části srbského a černošského původu, jugoslávsky orientovaní, a UDB, jež měla představovat baštu jugoslávství, po „antijugoslávském“ proředení svého kádru již nikdy nebyla s to obnovit svoji moc. V důsledku toho se otevřely cesty „*demokratizaci společnosti* (sic!)“, jež „*vedla k nezodpovědnosti, anarchistickým tendencím, nacionalismům, oslabování ochrany jugoslávských státních zájmů a k dalším negativním jevům*“. Jisté uvolnění obručí, jimiž byla jugoslávská společnost pevně spoutána, se tak v očích levicově orientovaného národoveckého myšlení stává cestou do pekel a zlopověstná organizace pak dokonce jakousi zárukou, na níž měla stát existence jednotného jugoslávského státu!

spiknutí“, neboť roli vyšetřovatelů a napravovatelů chyb a přehmatů hráli ve většině případů srbští komunisté.

Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS o působení UDB na Kosovu

Již tři dny po rozpravě na Brioni zformoval výkonný výbor ÚV SKS vlastní komisi pro zjišťování odpovědnosti vedoucích kádrů státní bezpečnosti za politické deformace a zneužívání služebního postavení! Také v kosovsko-metochijské autonomii byla zformována zvláštní komise k vyšetřování deformací a zneužívání postavení v práci UDB, jež pracovala pod vedením členů ÚV SKS Jovana Veselinova a Fadilja Hoxhy. Vytvořeny byly i komise výkonného výboru ÚV SKS, zabývající se přímo operativci UDB v jednotlivých policejních okrscích – v Prištině, Peći, Kosovské Mitrovici, Djakovici, Prizrenu, Uroševci a v Gnjilanech. Jako hlavní odpovědní za deformace v činnosti UDB na Kosovu byli označeni bývalý vedoucí kosovského oblastního úřadu ministerstva vnitra Čedomir Mijović a velitelé policejních správ v Peći Vujo Vojvodić, v Djakovici Jovo Bajat a v Prizrenu Budo Gajić, všichni dlouholetí pracovníci UDB a „oddaní komunisté“. Sám Mijović se mj. hájil před stranickou komisí tím, že je člen strany od roku 1935 a v jejím zájmu zastřelil dokonce svoji sestru, byť věděl, že je nevinná, neboť kvůli straně byl ochoten k jakýmkoli obětem!⁶ Mijović, provádějící stranickou sebekritiku, také objasnil jeden ze zdrojů „deformací“, k nimž v autonomii docházelo. UDB byla podle něj všeobecně vedena k tomu, aby sledovala pouze negativní jevy ve společnosti. Ustavičný „třídní boj“ s nepřitelem a nepřátelskou činností pak samozřejmě ztěžovalo u operativců UDB formování „pozitivního“ pohledu na albánskou menšinu.

Na VI. plénu se tedy v materiálech, které účastníci dostali, kromě zprávy vyšetřovací komise ÚV SKS zároveň objevila i zpráva Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii. Ta, spolu s dalšími analýzami o aktivitách na Kosovu a Metochii po brionském plénu ukazuje skutečnou moc, jež UDB v autonomii měla,

⁶ Komunistická biografie Mijoviće je i jinak velmi zajímavá a pozoruhodně kontradiktorní a vypovídá jak o praktikách komunistické moci, tak o charakteru osobností stojících v čele komunistických represivních složek. Ve své výpovědi hovoří Mijović o tom, že „bez jediné facky, za pomoci obyvatelstva, dokázal v období od 21. ledna do 2. dubna 1947 zatknout a předat soudu 46 ballistických a četnických protivníků komunistické moci“. V září 1947 pak osobně „likvidoval“ bývalého kačaka Rizu Zumera, jenž s výjimkou let druhé světové války bojoval proti jugoslávské přítomnosti v Metochii od roku 1918. Před komisí prohlásil, že sice uměl zabít nepřítele, jako např. velitele 3. žičské četnické brigády majora Arandjeloviće, velitele kosovského četnického oddílu kapitána Žiku Markoviće „a tak dále“, nicméně že se „vyhýbal zavádění teroru a mezi šiptarským obyvatelstvem jej nikdy neupotřebil kvůli politickým důvodům, majícím svůj kořen v minulosti. Nenajde se člověk v celé Metochii,“ tvrdil Mijović, „jež by mohl prohlásit, že jsem někomu dal políček a už vůbec ne, že bych někomu vyhnal ženu do sněhu (tedy k takovým věcem ale při akci shromažďování zbraní docházelo! – pozn. V. Š.), což je u Albánců nemyslitelná věc – můžeš mu zabít bratra, ale ženy se nesmíš dotknout... Kromě vyšetřování agenta gestapa z Vučitrnu Ahmeda Masara v dubnu 1945, jehož jsem jedné noci mučil, jsem nikdy při vyšetřování nepoužil bití nebo fackování... Známé jsou mé celodenní a celonoční výslechy, při nichž jsem na základě materiálu a úporného slovního souboje přinutil obžalované přiznat fakta, takže má vyšetřování při soudu vždy obstála... Terorem a mučením jsem si ve své praxi v UDB nikdy nepomáhal, dokonce ani v době Informbyra...“ Jakkoli sestru neušetřil, komunisty z dolu v Ravne Rece, obviněné z toho, že jako sympatizanti rezoluce informbyra agitují proti SKJ, odmítl v roce 1949 zatknout poté, co se měl sledováním více než sto „informativně“ zajímavých lidí, jejichž jedinou vinou mělo být např. to, že pozdě sundali se stěny obraz Stalina, přesvědčit o jejich nevině.

a vůči níž byli například místní organizace SKS ve zcela podřízeném postavení. Zpráva zdůrazňuje, že deformace UDB byly na Kosovu a Metochii obzvláště těžké a způsobily závažné politické důsledky. V oblasti byl podle jejich závěrů sledován velký počet jak prostých obyvatel, tak členů komunistické strany. Čísla sledovaných, uváděná ve zprávách v prvních měsících po plénu, ale byla často zveličována. V těchto nekorigovaných podobách se poté dostala do relevantní literatury. Tak Velli Deva, předseda kosovské stranické organizace, na plenárním zasedání hovořil až o 120 000 vyšetřovacích předmětech, z nichž mělo na UDB jakožto „ideologickou policii“ připadnout celých 50 000. Ze zprávy Oblatního výboru Svazu Komunistů Srbska Kosova a Metochie (OV SKS KaM) vyplývalo, že od roku 1960 měla kosovsko-metochijská UDB vést 900 svazků přímo na kosovské politické činitele na všech úrovních. Podezřelí měli být prakticky všichni ti, kdo se zabývali politickou činností. Později, po zevrubném prozkoumání, ovšem byla tato čísla výrazně korigována. Zůstalo pouze ono první, jež ale představovalo výsledek evidence služby pro potírání klasické a hospodářské kriminality (116 328 osob). UDB ve skutečnosti vedla svazky na 22 038 osob (což je ovšem na počet obyvatel stále číslo ohromující), z nichž bylo 70,4 % albánské národnosti, 20,2 % srbské národnosti, 6,3 % černohorské národnosti a 3,1 % ostatních národností. Tento výčet hovoří spíše ve prospěch „proporcionálního“ zastoupení sledovaných (výrazně větší byl pouze počet sledovaných občanů černohorské národnosti)! Svazků týkajících se politických funkcionářů nakonec nebylo 900 ale 240, z toho počtu 173 Albánců, 38 Srbů, 21 Černohorců a 8 z dalších kosovských národností (z hlediska nezbytné kosovské proporcionality nezbývá, než opět zdůraznit nepoměr sledovaných funkcionářů černohorské národnosti). Zajímavější jsou ovšem funkce sledovaných občanů – čtyři z nich byli členové ÚV SKJ, 16 OV SKS KaM, 15 poslanců všech stupňů parlamentů, zbytek pak tvořili okresní funkcionáři!

UDB v oblasti také podle závěrů zprávy připravovala, podobně jako na republikové i federální úrovni, seznamy lidí, kteří byli sledováni s cílem kompromitování a politického vydírání. Vyšetřování prokázalo, že na Kosovu fungoval systém provázanosti vedoucích orgánů UDB a vedoucích stranických představitelů. Běžné tehdy bylo, že tajemník stranického výboru nebo organizační tajemník přicházeli na služebny vnitra a ptali se, zda se vedou spisy na ty a ty plánované delegáty. Přicházeli prověřovat i kandidáty na členy výborů atd. Opět ovšem nezbývá než zdůraznit, že tuto praxi prováděli často i ti, kteří ji poté kritizovali.

Jistá paranoia UDB ve vztahu k albánskému obyvatelstvu se projevovala v drobnostech a detailech, z dnešního pohledu až směšných. Velli Deva hovořil ve svém diskusním příspěvku na plénu např. o tom, že na jedné služebně policie bylo shromážděno kolem 60 doma tkaných koberců – tzv. cílimů, zabavených občanům jen proto, že se podobaly albánské vlajce (měly červeno-černé vzory, což je ovšem pro všechny balkánské cílimy typická barevná kombinace).

Zvláštní opatření, jak zdůrazňuje zpráva, podnikala UDB vůči příslušníkům albánské inteligence, přičemž v nejtěžším postavení prý byli učitelé albánského jazyka, literatury a historie. Služba podle zprávy odposlouchávala telefony novinářům Rilindje, na odposlech byla napojena také centrála přištinské filozofické fakulty. Ze svodek, které pracovníci kosovsko-metochijského vnitra předávali na republikové ministerstvo, pak měly být na celostátní úrovni činěny pokřivené závěry o situaci v autonomii. Závěrečná zpráva kosovské vyšetřovací komise dokládá toto své tvrzení na příkladě analýzy srbského ministerstva vnitra, určené nejvyššímu státnímu vedení. Jako důkaz tendenčního přístupu k albánské menšině zpráva přímo cituje některé pasáže zmíněné analýzy. Všímá si zejména míst, kde se upozorňuje na to, že albánská mládež je již od základních škol vychovávána v nacionalistickém duchu, jenž v nich, spolu se šovinismem vůči jiným jugoslávským národům, probouzí část pedagogického sboru. V souvislosti se snahou vzdělat v co nejkratší době co nejvíce albánských „kadrů“ splňujících podmínky pro přijetí na odpovědnější řídicí místa, měla být rozšířená také praxe vystavování diplomů o absolvování patřičných škol, aniž by jejich noví držitelé pro jejich získání splnili všechny předpoklady. Jako příklad hlubokých politických a ideových deformací, projevujících se ve složkách ministerstva vnitra, byla označena ta část analýzy, v níž její tvůrci upozorňovali na vzrůst nepřátelské nacionalistické aktivity u albánského obyvatelstva, jež se měla projevat *„fyzickými útoky na srbské a černoohorské etnikum a jejich zastrašováním s cílem přinutit je k vystěhování z toho kterého území, organizováním bojkotu výuky ve školách se srbským vyučovacím jazykem“*, či bojkotováním učitelů a žáků srbské a černoohorské národnosti. Kosovské mocenské orgány se pak podle analýzy do rozborů takového jednání vůbec nepouštěly, jednotlivci je měli i podporovat a tolerovat „nepřátelským živelům“ jejich výpady, a dokonce je tu i tam dosazovat na odpovědná místa, kde se pak „živly“ logicky obklopovaly sobě podobnými, a takto pak vlastně legálním způsobem mohli působit proti politice „bratrství a jednoty“.

Citace tohoto materiálu ve zprávě vyšetřovací komise je zajímavá z několika důvodů. Především zpráva obsah samotného sdělení nijak nekomentuje a pouze jej, jako by se to samo sebou rozumělo, označuje za produkt „byrokraticko-konzervativních politických koncepcí“ státní bezpečnosti či „rankovićovštiny“. UDB ovšem, jakkoli povýšená nad společnost a prolezlá nejrůznějšími skutečnými deformacemi, si ale podobné případy sama jen těžko vyfabulovala. Zpráva tak za deformativní a ideově škodlivé označuje upozornění na nepohodlné jevy, k nimž evidentně docházelo, ale s nimiž chyběla rozhodnost, vůle i chuť se nějakým způsobem vypořádat. **Tím, že byly z reálu přesunuty do ideologicky deformovaných mozků velkosrbských příslušníků UDB, ale z oblasti nezmizely. Právě naopak. Do budoucna však jakékoli upozornění na podobné jevy bylo již dopředu automaticky diskvalifikováno jako vytváření „velkosrbských“ či „udbovských“ konstrukcí.**

Celé „pobrionské“ vyšetřování tak mělo typický přídech komunistických vykonstruovaných procesů. Odhalené a zveřejněné praktiky UDB, jež, jak jsme již výše poukázali, nebyly v nejvyšších politických kruzích ničím neznámým a neschvalovaným, ale v části „upřímně smýšlející“ jugoslávské veřejnosti vyvolaly pobouření. Nebylo jistě běžné se dozvídat, že na nejvyšší politické úrovni docházelo pomocí materiálů UDB ke kompromitování politických protivníků, že praktiky vyšetřování bývaly velmi špinavé a drastické – v diskusních materiálech ze VI. zasedání se uvádí, že docházelo k častému zneužívání služebního postavení k vlastnímu obohacování a k dalším nemorálním činům příslušníků UDB, jako běžný způsob výslechu se uvádí bití, docházelo ale i k mučení, na jehož následky zemřelo poměrně hodně lidí: zpráva OV SKS KaM zmiňuje neproověřený údaj 74 případů zabití, z nichž některé měla UDB učinit „*nezákonným či nedovoleným způsobem* (!, napsáno přesně takto – pozn. V. Š.)“.⁷ Mnoho z toho veřejnost bezesporu tušila, ostatně jen vyslovení slova UDB vyvolávalo u běžného jugoslávského občana husí kůži, ale takto shromážděné a utilitárně zveřejněné údaje způsobily ve společnosti oprávněné rozhořčení. O tom, že praktiky UDB byly v rurálním a patriarchálním prostředí Kosova a Metochie jiné než rozvinutých oblastech Jugoslávie, také nelze pochybovat. Z tohoto hlediska tak lze závěry vyšetřovací komise, byť politicky přísně utilitární a oportunní, považovat když ne za objektivní, tedy alespoň za poměrně přesné.

Zajímavý pohled do fungování UDB na Kosovu a v Metochii v dobách její „největší slávy“, a do poměrů v autonomii vůbec, nabízejí zprávy jednotlivých okresních výborů SKS, zasílané do srbského komunistického ústředí jako doklady o „naplňování závěrů IV. pléna“. Stížnosti na UDB kromě těch, které jsme již uvedli výše, by v nich bylo možno rozdělit do tří skupin:

Do první lze zahrnout informace o síti spolupracovníků UDB a jejich zpravodajských praktikách. „Poctiví komunisté“ si většinou stěžovali, že „orgány bezpečnosti“ pro své účely využívaly informátory a síť důvěrníků z řad kompromitovaných osob, lidí nepožívajících obecné vážnosti (což albánské prostředí, mimořádně dbající o čest a patriarchální serióznost, obzvlášť pobuřovalo), lidí slabého charakteru, nebo dokonce „bývalých nepřátel režimu“ a těch, kteří se pokusili utéci či byli zadrženi na hranicích, nebo byli přistiženi a zadrženi při rozšiřování letáků a nepřátelských hesel. „Zaměstnávání“ měli být i lidé s kriminální minulostí, jimž byly tolerovány jejich zločiny, a ti si pak osobovali právo „*kontrolovat vše a každého, vyvyšovali se i nad stranické orgány, byť někteří ani nebyli členy SK* (jiní ale zřejmě ano – pozn. V. Š.)“ Mnozí z nich

⁷ Nejvíce pozornosti vyvolával případ čtyř kosovsko-albánských učitelů, zabitých ze zálohy při pokusu o překročení albánské hranice v roce 1954. Šlo o to, že o připravovaném útěku UDB věděla, ovšem nepřekazila jej a učitele raději nechala zastřelit. Tento případ se dostal před soud, kdy za velitelskou odpovědnost byli vyšetřováni Jovo Bajat, policejní ředitel Kosovské Mitrovice a Vujo Vojvodić, náčelník z Peće. Při vyšetřování se poukázvalo na skutečnost, že UDB měla vypracovánu metodu tzv. agenturní likvidace, spočívající v tom, že UDB pomocí svých spolupracovníků uprchlíky vyšle směrem, kde je čeká záloha, resp. že se spolupracovník ke skupině sám přidá a před hranici ji zlikviduje. Poukázvalo se přitom na hrubou nemorálnost takovéto metody, která počítá se zabitím tam, kde bylo možno pachatele zatknout, resp. je od útěku odvrátit jiným způsobem.

prý dokonce lehce získávali povolení k držení a nošení zbraní, zatímco „aktivisté“ zbrojní pasy nedostávali. Informátory byly promořeny i průmyslové podniky a další závody. Ustálená praxe založená na větě „*však já mám kde říci svoje postřehy...*“ měla být brzdou vytváření svobodnější „samosprávné“ atmosféry. Jednalo se samozřejmě o obecně známé praktiky státní bezpečnosti ve všech totalitních režimech. Přinucení politických protivníků ke spolupráci pomocí vydírání (možná i mučení) spojené s nabídkou odpuštění trestu umožnilo proniknout bezpečnosti do jinak těžko dostupných a uzavřených klanových prostředí a přitom udržet spoluprací kompromitovaného agenta v poslušnosti režimu. Opora v kriminálních a necharakterních „živlech“, známá zejména ze SSSR, svědčí také o tom, kde měla UDB své původní kořeny a kde se v počátcích školila.

Druhá skupina zahrnuje stížnosti na to, že příslušníci UDB zasahovali do práce orgánů samosprávy i do záležitostí nižších stranických orgánů. Tajemník prizrenského okresního stranického výboru Rexhep Krueziu shrnul ve svém referátu věc tak, že se „*UDB postavila jako nedotknutelný orgán, jemuž nikdo nic nemohl vyčíst, orgán nad společností, moc nad mocí, síla, jíž se měli všichni bát,*“ orgán, jež měl ostatní sobě podřizovat a sám se nikomu nezpovídal. UDB si měla přivlastnit právo kontrolovat celý život společnosti, pohyby ve společnosti, hodnotit stranická usnesení, oceňovat politickou situaci způsobem, jenž vyhovoval pouze jí, tedy mimo hodnocení dalších politických grémií a organizací. Hodnotit měla i práci politických aktivistů.

UDB podle zpráv zasahovala i do kádrové politiky v průmyslových podnicích. Jejich prostřednictvím prý bylo dosazeno na vedoucí místa mnoho lidí, kteří pro to neměli ani vlohy, ani schopnosti. Příslušníci UDB, jak si stěžovali dělníci v továrně Emin Duraku v Djakovici, aniž by k tomu měli pravomoci, anulovali pracovní absence svých spolupracovníků, popř. svojí intervencí vraceli na pracovní místa „*jednotlivce se špatnou pracovní morálkou*“ proti vůli vedoucích podniku. Část dělníků z vesnic, ve výrobě prý velmi slabých, leč důvěrníků UDB, přicházela do práce ozbrojena pistolemi. Agenti UDB se také měli stále pohybovat v halách a svojí přítomností vytvářet psychózu strachu. Podobně i v jiných továrnách. Orgány UDB měly cestou intervencí i přímo zaměstnávat dělníky v jednotlivých podnicích, což se prý následně projevovalo ve ztrátě pracovní morálky celého kolektivu a slabém hospodářském výsledku podniku. V tomto i dalších případech se ale zřejmě jedná pouze částečně o vinu UDB, na níž bylo po plénu bezesporu svaleno mnoho špatných kádrových rozhodnutí stranických orgánů a kdejaký nedobrá hospodářský výsledek, plynoucí z neschopnosti a špatné kvalifikace vedoucích pracovníků, dosazených v rámci snahy o etnickou proporcionalitu.

Třetí skupina takovýchto stížností pak představuje pravé zneužívání postavení ve vztahu k jednotlivcům či podnikům. Tajemník okresního stranického výboru v Dečanech tak uváděl, že někteří příslušníci UDB pomocí zastrašování nutili občany, „*aby přiváděli své ženy, sestry aj. příslušníkům UDB a jejich*

kompromitovaných spolupracovníkům“. Jestliže se takovéto případy skutečně udály, pak je pochopitelné, že „*vyvolávaly pohoršení a nedůvěru vůči systému*“. Vedoucí pracovníci UDB si měli nechávat v místních podnicích dělat např. drahý nábytek a nezaplatit jej apod.

Z okresů, v nichž žilo převážně srbské (Leposavić) nebo charvátské (Vitina) obyvatelstvo, stížnosti na jednání UDB a vůbec represivních složek obvykle nebyly zastoupeny, popř. se vztahovaly jen na zasahování UDB do práce místních stranických nebo samosprávných orgánů. Tyto zprávy tak v podstatě potvrzují teze, že např. akce shromažďování zbraní byla zaměřena zejména na okresy s převažujícím albánským obyvatelstvem, resp. že vůči albánskému obyvatelstvu využívala UDB jiné metody „práce“ než vůči obyvatelstvu pocházejícímu z řad jugoslávských „státotvorných“ národů.

Jako jakési poučení z VI. pléna ÚV SKS by bylo lze označit tvrzení, že „*diskriminace a nezákonnosti, které činily části Služby státní bezpečnosti zejména vůči šiptarské národnosti, jsou drastickým příkladem šovinistické praxe, jež je zcela v protikladu s programem SKJ a s Ústavou SFRJ, a která také zpochybnila výsledky dosavadní práce komunistů a pracujících lidu ... na zajištění všestranného a rovnoprávného socialistického rozvoje národností*“. Teze, která se jako červená nit táhla vyšetřováním celého dosavadním působením UDB na Kosovu a v Metochii, bylo přesvědčení o tolerantním vztahu UDB vůči „velkosrbské reakci“ a nedůvěře vůči „albánským masám“. Na kořeny podezřívavého přístupu k albánské menšině jsme již upozornili. Samotná zpráva OV SKS KaM přímo tvrdí, že základní ideové východisko mnohých deformací UDB byl „velkosrbský šovinismus“! Zpráva sice neobviňovala vedoucí příslušníky UDB z toho, že fungovali z velkosrbských pozic (což by např. v případě Čedomira Mijoviće, který vlastnoručně zlikvidoval dva četnické velitele, asi ani nemohla), ale že přijímali některé jeho postoje. U příslušníků policie mělo být rozšířené předsvědčení, že je albánský šovinismus nebezpečnější než srbský, neboť srbský se neopírá o nějakou cizí zemi a neohrožuje integritu Jugoslávie, zatímco albánský šovinismus má základnu v nepřátelské činnosti Albánie. Z těchto pozic tak měla UDB vycházet jak při tolerování velkosrbské činnosti, tak při jednání s albánskou menšinou! Při sledování novinářů, literátů, publicistů i vědeckých pracovníků, zdůrazňuje zpráva kosovského OV, UDB s větší kritičností pohlížela na šovinismus intelektuálů albánské národnosti a s menší na stejný prohřešek u intelektuálů národnosti srbské. Jako výraz velkosrbských tendencí bylo označeno dokonce i přiřazení okresu Leposavić s kompaktním srbským osídlením ke kosovsko-metochijské autonomii v roce 1959! To je mimochodem ta část Kosova, kde dnes stále žije kompaktní srbské obyvatelstvo, které se nehodlá smířit s tím, že „žije v albánském státě“. Je to ta část, o které se, stále tu a tam jedná, jako o oblasti, která by mohla být vyměněna za albánským obyvatelstvem osídlené oblasti jižního Srbska, a celá kosovská otázka by tak mohla být uzavřena.

Dalších dvacet let se tak na Kosovu přímo usídlila snaha o „vyrovnávání“ nacionalismů (proporcionalita v tomto případě nehrála roli). Kdykoliv se projevil jeden z nich v nějaké hrubší formě, zpráva o událostech byla povinně doplněna zmínkou o druhém, jakkoli by v tu chvíli „nevyvíjel činnost“. Tyto poznatky ještě daleko dramatičtějším způsobem vyhrocují závěry jiného zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii, které srbský, resp. velkosrbský šovinismus dokonce přímo označily za hlavní zdroj napětí v oblasti: *„Byť jsou srbské masy v národnostní struktuře obyvatelstva relativně málo početné, ale protože pocházejí z nejpočetnějšího národa (jugoslávské federace – pozn. V. Š.), a protože se velkosrbský nacionalismus opírá o stále ještě silné byrokratické síly ve společnosti, a protože u albánského národa vyvolává pocit ohrožení (!) – je velkosrbský šovinismus nebezpečnější než šovinismy jiných národů.“* Z těchto pozic se pak k hodnocení mezietnických problémů vývoje Kosova a Metochie z větší části přinejmenším do roku 1981 také v převažující míře přistupovalo.

Jako hlavní úkol srbských komunistů tedy byl po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS vytyčen boj proti šovinismu ve vlastních řadách a zároveň nekončící snaha o skutečnou rovnoprávnost albánské (šiptarské) a turecké národnosti v celém společenském a politickém životě. Člen ÚV SKS Ljubomir Ivković, jeden z trojice hlavních stranických vyšetřovatelů vedoucích příslušníků UDB na Kosovu a v Metochii, se v této souvislosti dokonce zasazoval o to, že je třeba *„jinak přistupovat k šiptarské rodině, k šiptarským domácnostem, a jinak k srbským, a to jak kvůli minulosti, tak kvůli tradici i kvůli útisku, který zažívaly ze strany velkosrbské buržoazie. Žádnou akci nelze politicky vést stejným způsobem, stejným způsobem přistupovat k jednomu a druhému etniku.“* Navrhoval tedy uplatňovat vůči albánskému etniku princip tzv. pozitivní diskriminace! Ve všech materiálech, které se jakýmkoli způsobem dotýkají minulých dějů, ať již jde o výsledky politických činitelů či policejních funkcionářů, odpovědných za přehmaty let minulých, o dokumenty, v nichž se plánuje stav věcí budoucích atd., je vidět bezesporu upřímná a nepředstíraná snaha tohoto stavu dosáhnout, již oceňovali i vlivní a v té době „projugoslávsky“ orientovaní albánští komunisté. Profesor přištinské filozofické fakulty a pozdější první rektor nově založené přištinské univerzity Hajrudin Hoxha na jednom zasedání ÚV přímo prohlásil, že po IV. plénu *„srbsští komunisté sloužili celé zemi a také nám na Kosovu a v Metochii za příklad, jak se vede boj proti vlastnímu nacionalismu“*.

V politické rovině se všechny tyto snahy projevíly značným prohloubením kosovské autonomie a rozšiřováním podílu Albánců na správě země. **A skutečně, teprve „pobrionská doba“ umožnila albánským komunistům cesty k těm nejvyšším stranickým a vládním funkcím a k politické rovnoprávnosti.** Jeden z vlivných jugoslávských komunistů původem z Kosova Milija Kovačević na VI. zasedání ÚV SKS sice tvrdil, že každý, kdo myslel politicky, si již před brionským plénem mohl položit otázku, proč se během uplynulých dvaceti let nemohl Albánec dostat do čela strany či stát se ministrem vnitra, je však nutno zdůraznit,

že nikoho (ani jeho) do té doby nenapadlo si takové otázky klást, a to ani samotné albánské komunisty. Skutečně také, s výjimkou období let 1945–1953, kdy stál v čele kosovsko-metochijského parlamentu Fadilj Hoxha, zastávaly „albánské kádry“ buďto pouze méně významná místa ve vládě autonomie, nebo místa stranických místopředsedů. Teprve v roce 1965 se dostal do čela SK na Kosovu a v Metochii Albánc – Velli Deva. Hned na sedmém plénu ÚV SKS, které se uskutečnilo 4. listopadu 1966, proto byli zvoleni do předsednictva ÚV SKS Xhavit Nimani (v té době ovšem již také místopředseda srbského parlamentu), Velli Deva, tehdejší politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii, do výkonného výboru ÚV SKS byli navrženi Kolë Shiroka, tehdejší člen srbské vlády a Sinan Hasani, ředitel vydavatelství Rilindja.

V období po IV. plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie a následných zasedáních nejvyšších komunistických orgánů Srbska a Kosova se tedy jugoslávské a srbské vedení rozhodlo řešit letité problematické soužití albánského a srbského etnika cestou kompromisů a maximálního zrovnoprávnění albánského etnického společenství s ostatními jugoslávskými státotvornými národy. Nastala jakási zlatá doba kosovská, na kterou s jistým dojetím vzpomínají i koryfeje budování kosovsko-albánské nezávislosti.⁸ Procesy, zahájené na Kosovu a v Metochii po brionském plénu, byly cestou k plné afirmaci albánské komunity. Události následujících let ovšem zapříčinily, že v traktování albánské strany, resp. její nacionalistické části, nejsou hodnoceny více, než jako zástěrka sloužící k uklidnění albánské populace. Naopak srbská národovecká inteligence je hodnotí jako těžkou zradu a počátek procesů, vedoucích ke ztrátě „kolébky srbského národa“.

Na skutečnosti, že „deformace“ na Kosovu, jak byly události kritizované brionským plénem nazývány komunistickou terminologií, využívaly nejrůznější zájmové skupiny k propagačním účelům, upozorňoval z rigidního komunistického hlediska již za dva roky, na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968 Velli Deva. Podle něj „albánský šovinismus“ za deformace označoval i „oprávněný“ boj s albánskou „reakcí“ v počátečních fázích kosovské autonomie, s tím, že vlastně všechny akce SKJ v poválečném období byly zaměřeny vůči Albáncům, „srbský a černohorský šovinismus“ měl naopak negovat existenci jakýchkoli deformací na Kosovu a v Metochii v poválečném období, a i nejdrastičtější formy „deformací“ skrývat pod pláštěm boje za socialismus. „Nacionalisté“ z nealbánských řad tedy měli naopak celou aktivitu, vycházející na Kosovu a v Metochii z brionského pléna označovat jako akci zaměřenou proti zájmům Srbů a Černohorců.⁹

⁸ Např. Rexep Qosja, zakladatel a první ředitel Albanologického ústavu, vzpomíná, že „od roku 1967 do roku 1981 žili Albánci v Jugoslávii lépe než kdykoli předtím... V těch letech jsme dosáhli jistého pokroku v mnoha oblastech, zejména ve školství, kultuře, vědě, zdravotnictví...“ Rozhovor Momčila PETROVIČE s R. QOSJOU v Petrovičově knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 99.

⁹ Deva hovořil o tom, že „albánská reakcionářská a šovinistická tendence“ byla přizívována propagandou z Albánie, srbská a černohorská pak ze strany „srbské reakce“ v celém Srbsku, resp. „reakcionářských, antibrionských a antisamosprávných sil“ mimo území Kosova a Metochie.

Ve vedení kosovských komunistů i v ÚV SKS ovšem byly za projevy nepřátelského šovinistického myšlení označovány často i zprávy o skutečných mezinárodních excesech. Upozornění na projevy mezinárodní netolerance, zejména, vycházela-li ze strany „nejpočetnějšího národa“, tedy Srbů, byly ale vždy považovány za politicky hluboce nekorektní. Zavírání očí před problémy v době, kdy je zřejmě ještě bylo možno řešit, však bylo politicky zcela krátkozraké, nehledě na to, že zároveň přímo dávalo zbraň do rukou srbského národoveckého myšlení a posilovalo projevy nacionalismu albánského.

Problémy doby po Brionském plénu

O tom, jak byly závěry brionského pléna přijaty na Kosovu a Metochii, svědčí návštěva vysokých funkcionářů z autonomie u Josipa Broze Tita 23. února 1967. Velli Deva přitom zvláště představil jejich reflexi mezi „šiptarskou“ národností. Albánci podle nejvyššího představitele kosovsko-metochijských komunistů začali otevřeně projevovat důvěru vůči SKJ, jugoslávskému systému vůbec a zejména vůči Titovi. Více než kdykoli předtím prý závěry pléna posílily pocity a vědomí rovnoprávnosti Albánců s ostatními národy Jugoslávie.¹⁰ Vyražena jimi měla podle Devy také být zbraň z rukou „albánské reakce“, které závěry zúžil prostor pro působení. Dokazoval to mj. tím, že v posledních letech se na Kosovu a v Metochii na den albánské nezávislosti, 28. listopadu, vyvěšovaly na veřejných místech na znak protestu proti jugoslávskému režimu albánské vlajky. V roce brionského pléna však k takovýmto „provokacím albánské reakce“ nedošlo, což mělo potvrzovat „správnost nastoupené cesty“. Deva v této souvislosti také přiznal, že hlavní pozornost při objasňování závěrů pléna věnovali „albánským masám“ a zanedbali „politickou práci mezi Srby a Černohorci“, kteří tak byli méně informovaní než Albánci. Touto informací jakoby Deva omlouval zprávy a stížnosti, které z autonomie začaly přicházet jak do prezidentova kabinetu, tak zejména na adresu ÚV SKS, v nichž si nejen slovanská menšina začala stěžovat na ústrky a špatné zacházení, jemuž prý byla po brionském plénu vystavena.

Pobrionská doba a nová politika totiž, navzdory tvrzení Velli Devy, přinesla a zapříčinila nové problémy a necitlivosti, tentokrát vůči nealbánskému obyvatelstvu, které již zanedlouho začaly ovlivňovat veřejné mínění. Výstižně je shrnul ve svých vzpomínkách bosenský politik Raif Dizdarević, předseda jugoslávského prezidia v letech 1988–1989, v nichž mj. upozorňuje na to, že (některé) „... albánské vedoucí kádry začaly dělat to, proti čemu předtím

¹⁰ Do této uměle vytvořené manifestace bratrství a jednoty zcela zapadala také první návštěva J. Broze Tita v autonomii, k níž došlo nedlouho po přijetí kosovské delegace, 26. – 28. března 1967: „Přivítání, jež mu lid připravil, bylo masovou manifestací podpory Svazu komunistů, soudruhu Titovi a usnesením IV. zasedání ÚV SKJ...“ Tito poté navštívil Kosovo ještě dvakrát, vždy na počátku dubna, v letech 1971 a 1975.

vystupovaly... V praxi se u nich začala projevovat necitlivost k postavení Srbů, Černohorců, Turků, Muslimů a jiných nealbánských obyvatel Kosova...“.¹¹

Nelze ovšem říci, že by k národnostním excesům nedocházelo již koncem padesátých let, poté, co začala postupně „polevovat bdělost“ UDB, možná dokonce, že takovéto tlaky s výjimkou prvních poválečných let ani nikdy neustaly.

Mezietnické problémy po roce 1966

Po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS měly okresní organizace SKS za úkol bedlivě sledovat, jak jsou naplňovány závěry obou grémií, a samozřejmě informovat o tom, co si o nich myslí „prostí“ komunisté a jak jsou ve společnosti obecně přijímány. V záplavě zpráv o nadšeném vítání závěrů občas zaznívají i disharmonické kritické tóny. Upozorňují jak na nesouhlas se závěry pléna a jeho označování za „protisrbské“¹² či na jiné nacionalistické výpady nebo excesy,¹³ tak také na zvýšený počet činů a událostí, jež za dřívějšího stavu věcí – tedy pod bdělým dozorem UDB – nebyly možné, resp. k nim nedocházelo natolik okatě. Tu i tam z nich probleskují informace, z nichž lze usoudit, že se po brionském plénu v oblasti začaly mezietnické excesy opět objevovat v znepokojivé míře.

Předseda okresní organizace SKS z Dečan si tak např. stěžuje, že „někteří občané“ se po plénu domnívají, že se mohou chovat a činit jak chtějí. Ve svodce hovoří o tom, že ve vesnicích Gornja Luka a Rastavica, ale také v Dečanech se vyskytly pokusy o znásilnění nezletilých dívek (myšleno „mezietnické znásilnění“, tedy pokusil li se příslušník albánské národnosti znásilnit dívku srbské národnosti – pozn. V. Š.), a jakkoli „organizace“ (myšleno stranická – pozn. V. Š.) v první z jmenovaných obcí výtržníky znala, „nepovažovala za nutné proti nim zakročit“, což, podle pisatele svodky, „ještě více vyhrocuje mezietnické vztahy a vytváří mezi občany bariéry“. Svodka tedy nepřímou upozorňuje na to, že vztahy mezi národnostmi byly v oblasti i před brionským plénem „vyhrocené“! Zpráva hovoří dokonce i o útocích na staré ženy, rvačky apod., k čemuž prý dříve nedocházelo!

Také stížnosti, které v pobrionské době chodily na ÚV SKS, obvykle hovořily o špatných vztazích mezi albánským, srbským a černohorským obyvatelstvem. Obsahovaly i výtky republikovému vedení, že umožnilo, aby docházelo k vyhánění srbského a černohorského obyvatelstva. Někteří postižení

¹¹ DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha 2002, s. 242.

¹² Zpráva tajemníka okresní organizace SKS v Leposaviči tak např. obsahovala informace o tom, že závěry brionského pléna v srbském kosovském prostředí na úrodnou půdu nepadly. Poukazuje na to, že některé komentáře, zejména ve vesnickém prostředí, oceňovaly plénum jako útok na Srby. Za příčinu Rankovićova pádu označovaly (poměrně přesně – pozn. V. Š.) jeho spor s Kardeljem, ale také „žárliivost Charvátů“.

¹³ Pozoruhodná v tomto smyslu je zpráva okresního tajemníka z Vitiny, tedy okresu s převažujícím charvátským obyvatelstvem. Místní tajemník ve svém referátu totiž podává informaci o tom, že ve vesnicích Letnica, Šašare, Gornja Sublja, Vrnez i Vrnakovolo byla zaznamenána „určitá zlomyslná radost“ z toho, že na plénu došlo k zúčtování s „kádry srbské národnosti...“. Spíše drobnou perlíčkou v mozaice reakcí na brionské plénum je výstup katolického kněze z Letnice dr. Emanuela Krajinoviće, jenž v souvislosti s plénem vyzval z kazatelny jmenovitě místní členy SKJ, že je načase, aby se přišli vyzpovídat.

přítom neváhali napsat dopis i Titovi. Např. stížnost adresovaná jugoslávskému prezidentovi 30. září 1966 upozorňuje v aluzi na události z konce 17. století, že na Kosovu probíhá „velké stěhování Srbů“. Autor, který se sice podepsal pouze zkratkou, s tím ovšem, že „lidé stejně vědí, kdo je ve vesnici schopen napsat dopis“, poukazuje na to, že ve vesnici Kraljica u Vučitrnu již zůstala pouze jediná černohorská usedlost, ale i ta se připravuje na vystěhování, ve vesnici Golbulja prý lidem za bílého dne vyhánějí dobytek ze dvora a „orgány to skrývají“, podobně prý ve vesnici Svrčak, z níž se lidé (myšleno Srbové – pozn. V. Š.) masově vystěhovávají. Tito stížnost kupodivu nezaložil ad acta, předal ji předsedovi ÚV SKS Srbska Dobrivoji Radosavljevićovi s poznámkou: „*Nutno zjistit, co se tam děje!*“ Na podobný exces upozorňoval i materiál okresního tajemníka SKS z Leposaviće, podle nějž si rolník z vesnice Slatina stěžoval, že mu jeho soused Albánc pustoší pole svým dobytkem. Rolník jeho chování komentoval tak, že „*jak se to (= brionské plénum – pozn. V. Š.) stalo, tak tito Arnauti (použil zřejmě schválně staré turecké jméno pro Albánce – pozn. V. Š.) zpychli*“. I většina stížností došlých na ÚV SKS poukazovala na spory Srbů a Albánců na vesnici. Obvykle obsahují víceméně totožné kauzy jako případ slatinského sedláka. Když si poškození stěžovali, měli jim jejich sousedé často dokonce hrozit i zbraněmi.

V mnoha stížnostech se také poukazuje na skutečnost, že pod heslem napravování národnostní struktury zaměstnaných dochází k propouštění dělníků srbské a černohorské národnosti, na jejichž místa jsou přijímáni dělníci albánští. Tento fakt nakonec kritizoval při návštěvě autonomie v březnu 1967 i sám Tito, jenž sice souhlasil s principem proporcionality, ale pouze u nově otevíraných pracovních míst. Odmítl jeho retrogradní uplatňování s tím, propouštění dělníků v rámci „boje o proporcionalitu“ je nepřipustné.

Kosovo jako republika?

Ve výkladu o příčinách brionského pléna jsme předestřeli, že jeden skrytý, nicméně nejspíše nejdůležitější důvod odvolání A. Rankoviće byl jeho odpor vůči decentralizaci státu

Teprve po brionském plénu tak mohly dostat decentralizační snahy svůj hmatatelný výraz v podobě jednání o ústavních dodatcích, jimiž byla postupně „decentralizována“ ústava z roku 1963. Ústředním motivem, zaznívajícím při všech „novelizačních“ diskusích konaných v rámci kosovské autonomie, byl požadavek, aby se z Autonomní oblasti Kosovo a Metochie stala republika. Termín republika se sice v žádném z oficiálních dokumentů z té doby přímo neobjevuje, nicméně ze záznamů diskusí na politických grémiích vyplývá, že tlak z Kosova a Metochie na takovéto ústavní řešení byl značný. Jednalo se tedy zejména o novelizaci druhého článku jugoslávské ústavy, jenž měl podle představ zejména kosovských intelektuálů z přístinské univerzity a dalších kosovských

vědeckých institucí obsahovat formulaci, že „*SFRJ činí osm federálních jednotek – republik*“. Jedním z hlavních teoretiků oficiálního hnutí za kosovskou republiku byl tehdy prof. Fehmi Agani,¹⁴ jenž v roce 1996 potvrdil, že již od počátku novelizačních diskusí na stranických grémiích na požadavcích o vyhlášení kosovské republiky veřejně trval. Albánská politická elita ale byla v těchto otázkách opatrnější a zřejmě i realističtější, především poté, co se při jednání s Titem přesvědčila o tom, že se prezident se k proměně statusu autonomie staví více než rezervovaně. Během audience delegace z autonomie 24. října 1968 se totiž Tito přímo vyslovil tak, že by vytvoření republiky nic nevyřešilo a naopak by se ukázal precedens „*pro Vojvodinu a možná by se našel ještě někdo, kdo by také požadoval status republiky*“. Titův postoj k této otázce osvětluje ve svých pamětech Dragoljub Marković,¹⁵ jemuž měl prezident při setkání 27. ledna 1971 říci: „*Republika nepřichází v úvahu, ... zejména, jedná-li se o Kosovo. Také nepřechází v úvahu, aby byl předseda prezidia z autonomní oblasti, ... snad jen místopředseda.*“ Za Titova života také žádný z kosovských politiků nejvyšší státní funkce nezastával, místopředsednické však ano. Sinan Hasani byl v roce 1978 místopředsedou Federálního parlamentu, Fadil Hoxha působil o rok později ve funkci místopředsedy prezidia SFRJ. Předsedou jugoslávského prezidia, tedy vlatně jugoslávským prezidentem, se stal Sinan Hasani teprve šest let po Titově smrti, v rozmezí roků 1986–1987. V „prezidentství“ se podle ústavy z roku 1974 střídali po roce představitelé jak republik, tak autonomních oblastí.

Kosovské stranické špičky v čele s Vellim Devou a zejména jeho nástupcem Mahmutem Bakallim,¹⁶ jenž Devu na místě předsedy OV SKS KaM vystřídal v roce 1971, se tedy rozhodly pro cestu kompromisu, který měl základ ve formulaci „*formálně autonomní oblast – v praxi republika*“. Tomuto kompromisu (a dokonce i uznání republiky), byli v té době nakloněni i někteří přední srbsští politikové, zejména tehdejší předseda srbského parlamentu Miloš

¹⁴ Fehmi Agani (1932–1999), kosovsko-albánský filozof, sociolog a politolog, zakladatel katedry filozofie a sociologie na Filozofické fakultě Prištinské univerzity, ředitel Albanologického ústavu. Patřil v té době přes své relativní mládí k hlavním stratégům jednání o novém ústavním postavení Kosova. I v pozdějších letech byl součástí týmu těch, kteří vytvářeli teoretické podklady pro zlepšení ústavního postavení Kosova. Po demonstracích v roce 1981 byl vyloučen z SKJ. Na počátku 90. let se stal blízkým spolupracovníkem Ibrahima Rugovy a jedním ze zakladatelů politické strany Demokratický svaz Kosova. Patřil k mimořádně konciliantním kosovsko-albánským politikům. Zahynul za nejasných okolností začátkem května 1999 během bombardování Svazové republiky Jugoslávie (SRJ).

¹⁵ Dragoslav „Draž“ Marković (1920–2006). Jeden z nejvýraznějších a nevlivnějších srbských komunistů, člen KSJ od roku 1939. Za války působil jako komisař partyzánských oddílů, po válce pak byl pravidelně volen do nejvyšších stranických funkcí. Kromě toho působil jako ministr v srbské vládě či velvyslanec SFRJ v Bulharsku, poslanec ve federálním i srbském parlamentu, v 70. letech byl předsedou srbského parlamentu, v letech 1974–1978 předsedou prezidia SRS (tedy srbský prezident), v letech 1978–1982 předsedou federálního parlamentu a poté, v letech 1983–1984, předsedou předsednictva ÚV SKJ. Po nástupu S. Miloševiče patřil k jeho čelným kritikům, ač byl strýcem jeho ženy Mirjany Markovićové. Do politického důchodu odešel v roce 1986 na protest proti zvolení Slobodana Miloševiče do čela SKS.

¹⁶ Mahmut Bakalli (1936–2006), vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity a jako mladý, nadějný a především vzdělaný albánský kádr rychle postupoval v žebříčku stranických hodností. Brzy se stal členem ÚV SKS a také ÚV SKJ, v roce 1971–1981 stál v čele kosovských komunistů. Stranickou prověřkovou komisí byl v roce 1981 shledán spoluzodpovědným za výbuch albánských demonstrací a odvolán ze všech funkcí. Od roku 2001 byl poslancem kosovského parlamentu.

Minić a předseda srbských komunistů (do února 1968) Dobrivoje Radosavljević,¹⁷ který byl, jak poznamenává ve svém deníku Dragoljub Marković, „*přímo posedlý historickou šancí*“ na to, aby se Srbsko ukázalo jako přítel a nikoli utlačovatel Albánců. Většina srbského vedení ovšem tuto možnost vylučovala, v čemž měla podporu J. Broze Tita.

Autonomie jako „kategorie federace“

Při zasedání rozšířeného předsednictva a výkonného výboru SKS pro Kosovo a Metochii 22. dubna 1968 se tak kosovští funkcionáři shodli na tom, že by autonomie měla být nově stanovena jako „kategorie federace“ a toto její postavení by měla novelizovaná ústava SFRJ jasně definovat. Spolu s tím kosovští představitelé navrhovali zavést pro oblast také soudní autonomii, což předpokládalo zformování nejvyššího soudu. Nejednalo se však pouze o nejvyšší soud: v dopise, v němž předseda kosovsko-metochijského parlamentu Fadilj Hoxha informoval o výsledku novelizačních jednání v oblasti jugoslávského prezidenta, je existence soudní autonomie zdůvodněna „*specifickým chápáním a pojetím práva*“ albánského obyvatelstva autonomie. Nejvyšší soud kosovské autonomie tedy měl po prostudování kosovských právních zvláštností a také obyčejového práva vytvořit pro oblast zvláštní normativní regulativy přihlížející k albánským obyčejovým normám! Změněna podle návrhů kosovských představitelů měla být i terminologie nejvyššího právního aktu autonomie, jež se namísto dosavadního statutu měl nazývat „ústavou“. Na tomto zasedání také zazněl návrh, aby se název oblasti z Kosova a Metochie změnil pouze na Kosovo, v souladu s tím, jak ji nazývá většinové albánské obyvatelstvo (a jak to mj. vyzpozovala a ve svých dokumentech také poprvé implikovala italská okupační správa).

Ve vztahu k těmto požadavkům zaujalo nejvyšší srbské komunistické vedení dvojaký postoj. Petar Stambolić,¹⁸ jenž v té době zastával krátce funkci předsedy ÚV SKS, na společné schůzi předsednictva a výkonného výboru ÚV SKS 27. května 1968, věnované právě ústavním novelizacím, pouze konstatoval, že ústavní komise srbského parlamentu změnu názvu kosovské autonomie prohlásila „*samosprávným právem autonomní oblasti a jejich politických institucí*“. Kolë Shiroka pak v diskusi zdůvodnil, že se ke změně rozhodli proto, že slovo Metochie v albánštině neexistuje a většinovým albánským obyvatelstvem není přijímáno. Déle se kolem „Metochie“ na tomto důležitém zasedání diskuse nevedla. Srbští komunisté, kteří ostatně k srbské církevní tradici

¹⁷ Dobrivoje Radosavljević „Bobi“ (1915–1984), člen KSJ od roku 1933. Před válkou byl za svoji činnost vězněn, za války působil jako instruktor ÚV KSJ v Makedonii. Po válce zastával funkce v komunistickém aparátu srbském i federálním, jako předseda srbských komunistů zasedal v bouřlivých dobách let 1966–1968.

¹⁸ Petar Stambolić (1912–2007), jeden z nejvýraznějších srbských poválečných politiků a komunistických funkcionářů. Mimo členství v ÚV SKJ a předsednictvu ÚV SKS zastával v letech 1948–1957 funkci tajemníka (tehdy ve významu předsedy) SKS, do roku 1953 zároveň také funkci předsedy srbské vlády a do roku 1957 předsedy srbského parlamentu. V letech 1957–1963 byl předsedou jugoslávského parlamentu, poté, do roku 1967, předsedou federální vlády, v letech 1982–1983 se stal jugoslávským prezidentem, resp. předsedou jugoslávského prezidia. Z vysoké politiky odešel v roce 1986.

měli podobně daleko jako jejich albánští kolegové, nepovažovali změnu v tomto smyslu hodnou pozornosti. Až do přijetí ústavních doplňků v prosinci 1968 ovšem vyvolával velmi zlou krev jiný návrh OV SKS KaM, totiž aby se po vypuštění toponyma Metochie autonomie nově nazývala jako *Socialistická autonomní oblast Kosovo* (SAOK). Rozpory, do nichž byl nakonec zatažen jako arbitr i J. Broz Tito, paradoxně vyvolávalo adjektivum „socialistická“. I velmi umírněnými srbskými politiky byl tento požadavek označen jako „etatizační“, tedy že by příliš implikoval samostatnost autonomie. Název „socialistická“ byl podle srbských komunistických teoretiků již obsažen ve jménu republiky, a byly-li by takto označeny i autonomie, pak by podle nich tento fakt zpochybňoval sjednocující roli Srbska a jeho postavení republiky s autonomiemi rozvíjejícími se „v jejím rámci“, nikoli mimo něj. Název „socialistická“ se ale nakonec, pravděpodobně i na přání Tita, do ústavní novelizace přece jenom dostal se všemi následnými konotacemi, jimž se srbská elita snažila vzepřít.

Zákon, jímž bylo z názvu oblasti odstraněno toponymum Metochie, a zaveden nový (dvojjazyčný) název Kosovo – Kosova (alb.), přijal kosovsko-metochijský parlament bezprostředně před schválením druhé vlny jugoslávských ústavních novelizací, na zasedání 26. listopadu 1968. O rok později, koncem června 1969, pak bylo po mnoha diskusích, jež vyplývaly z událostí, o nichž pojednáváme níže, v autonomii povoleno i používání symbolů albánské národnosti. „Národní“ vlajka, jejíž vyvěšování bylo až do roku 1968 považováno za projev nacionalismu a závažný přestupek proti ideologii „bratrství a jednoty“, představovala heraldického černého orla v rudém poli. Od státní vlajky sousední Albánie se lišila pouze rozměrem, což ale bylo v praxi jen těžko kontrolovatelné. Ruku v ruce s těmito změnami byla přijata i nová jazyková norma, hovořící o etnonymu kosovského většinového národa. Během jednání o ústavních změnách se kosovští zákonodárci shodli na tom, že místo původního etnonyma „Šiptar“ by mělo být nadále adekvátnější používat jméno „Albánc“. Jistá setrvačnost v používání slova „Šiptar“ ještě několik let přežívala zejména na nižší úrovni, v 80. letech ovšem již používání tohoto původního etnomyma získalo negativní a pohrdlivou konotaci. V dílech srbské (i vědecké) národovědecké provenience se ale na etnomymu „Šiptar“ dodnes obvykle zarytě trvá, zejména ale proto, aby byla zdůrazněna vázanost jeho nositelů na Kosovo a zpochybněna tak albánská nacionalisticko-romantická státně-národní idea.

Jestliže tedy o názvu autonomie nebylo na společné schůzi předsednictva a výkonného výboru ÚV SKS zásadního sporu, jednání o posilování ústavních pravomocí autonomií již účastníky diskuse zcela lhostejnými nenechávalo. Pochybovat o samotném faktu, že by autonomie měly své postavení posílit, nikoho ani nenapadlo (nebo se nikdo neodvážil). Otázkou ale bylo, kam až zajít. Předseda srbské ústavní komise Dragoljub Makrović označil ve svém výkladu dosavadní postavení autonomií jako „mezikategorii“ mezi okresy (srch. *opština*, kategorie blízkí se bývalým rakousko-uherským a poté i československým soudním okresům) jakožto základními správními jednotkami, a mezi republikami,

s tím, že díky svým specifickým zejména národnostním vykonávají i některé funkce, jež na zbytku území zastává republika. Posílení jejich statusu mělo podle srbské ústavní komise spočívat v tom, že by jejich postavení bylo fixováno nejen srbskou ústavou, jež by jejich funkce precizně rozpracovávala, ale také, jak požadovalo vedení autonomie, ústavou federální. Federální ústava měla podle Markoviće vymezit autonomiím právo na samoorganizování, samostatné zabezpečování prostředků, jež autonomiím náleží v souladu s funkcemi ve státě, a právo na přímější zastoupení ve sněmovně národů (veče naroda) federálního parlamentu. Autonomie měly mít podle návrhu srbské ústavní komise širší možnosti vynášení předpisů, navržena byla i možnost formování vlastních nejvyšších soudů. Ústavní novelizace měly řešit také rovnoprávnost jazyků „národů a národností“. Podobně pak, jak nejvyšší srbské komunistické grémium nevěnovalo valnou pozornost změně názvu kosovsko-metochijské autonomie, považovalo za podružnou i otázku, zda se bude statut autonomií nadále nazývat ústavou a výnosy a usnesení autonomních parlamentů zákony. V tom bylo poměrně velkorysé.

Diskuse, která se nad ústavními návrhy v tomto nejvyšším srbském stranickém orgánu vedla, otevírala problémy, jež zůstaly nevyřešené prakticky do posledních dní Kosova a Metochie v systému federální Jugoslávie, a představovaly v následujícím období zdroj neustálého napětí jak na relaci Srbsko – autonomní oblasti, tak na relaci federace (resp. ostatní republiky) – Srbsko. V úvodním slovu k diskusi zaznělo několik témat: zda by delegace autonomií pro sněmovnu národů měly být samostatně volené s právem samostatného vystupování, nebo by měly být součástí delegace Srbska, resp. by srbská, vojvodinská a kosovská delegace měly být tři samostatné sbory, které vystupují společně pouze na základě předběžných dohod. V další praxi, po ústavních novelizacích, měla *de iure* platit možnost třetí, autonomie však *de facto* jednaly podle možnosti první a srbské vedení po počátečních špatných zkušenostech prosazovalo až do konce svých dní možnost druhou!

K možnosti povýšení autonomií na republiky bylo srbské komunistické vedení od počátku obezřetné a kritické. Stambolić ji nařukl na počátku svého vystoupení, když zdůraznil, že je vždy třeba zhodnotit politický smysl požadavku na osamostatnění autonomií – je-li takové řešení nezbytné z hlediska dalšího rozvoje socialismu a demokratizace mezietnických vztahů, nebo jedná-li se o etatistické koncepcie a požadavky určité politické garnitury. Za východisko diskuse ovšem označil pojetí SRS jako jednotné, nedělitelné republiky, která má ve své struktuře také autonomie. Upozornil ale na to, že zejména v autonomních oblastech je rozšířen názor, že by se místo autonomií měly konstituovat republiky, dokonce, v případě Kosova, s vepsaným právem na sebeurčení včetně odtržení, jak to později ústavní novelizace, pochopitelně ale pouze pro jugoslávské republiky, kupodivu opravdu stanovovaly.¹⁹ I největší zastánci maximální

¹⁹ Možnost „odtržení“ ovšem nebyla brána jak reálná a proto ani ústava z roku 1974 nespécifikovala podmínky, za nichž by k „odtržení“ mohlo dojít. Při rozpadu Jugoslávie pak i z toho důvodu došlo ke konfliktům.

afirmace albánské menšiny se na zasedání vyjadřovali pro zachování autonomií v rámci republiky.

Miloš Minić pak na závěr upozornil na to, že diskusi o ústavních novelizacích využijí nacionalisté k šíření svého vlivu. V tom měl pravdu. Svoji připomínkou sice myslel na nacionalisty srbské, což se potvrdilo již za dva dny na plenární schůzi srbského ÚV, albánští se ohlásili až o půl roku později, o to však bouřlivěji.²⁰

Vystoupení Dobrica Ćosiće a Jovana Marjanoviće

Schůze předsednictva ÚV SKS, na níž zůstaly některé otázky budoucího statusu autonomií nedořešeny, vlastně připravovala plénum srbského ÚV (29. – 30. května 1968), na němž se mělo po dlouhé době jednat o problémech národnostní rovnoprávnosti (a nacionalismu), resp. o „*úkolech Svazu komunistů Srbska a realizaci politiky národnostní rovnoprávnosti v SR Srbsku*“. Zvláštní pozornost pak měla být, v souvislosti s jednáním o ústavních doplňcích, věnována rozboru ústavních a programových principů práv národností v autonomních oblastech. Diskuse na plénu se ale nakonec zvrtila v zásadní spor mezi příznivci a odpůrci decentralizačních tendencí. Vyústila sice v odmítnutí konceptu unitaristické Jugoslávie a Srbska, svár mezi těmito dvěma koncepcemi tím ovšem nebyl ani zdaleka ukončen. Ba právě naopak. Již nejbližší doba měla ukázat, že bude pro celý další vývoj na Kosovu, v Srbsku a potažmo v Jugoslávii zásadní.

S návrhy na restrukturalizování autonomií tak, jak byly projednávány na schůzi předsednictva SKS a jak se měly dostat do ústavních dodatků, se neztotožnil prominentní spisovatel a člen ÚV SKS Dobrica Ćosić.²¹ Ve svém dopředu připraveném a také avizovaném diskusním příspěvku tvrdil, že „*jednota dělnické třídy a jugoslávských národů je ve svých základech podrývána usilovnou a silnou ... nacionalistickou diferenciací*“. Tuto svoji tezi Ćosić dále rozpracovával především na příkladu Kosova, což byla zásadní skutečnost, která

²⁰ Fadilj Hoxha k projevům nacionalismu na Kosovu dodal, v souladu s mnohokrát již zmiňovaným principem proporcionality, že na Kosovu existuje dvojí nacionalismus: z jedné strany velkoalbánský s Enverem Hoxhou jako idolem, z druhé strany srbský s idolem Rankovićem. I jedni i druzí prý zpívají písně – o Rankovićovi i Enverovi. Upozornil v této souvislosti na to, že projevy takového „nacionalismu“ byly trestány v přestupkovém řízení, jež tehdy umožňovalo uložit poměrně dlouhý pobyt za mřížemi: „*Kdykoli je zatkneme,*“ zdůrazňoval Hoxha, „*pošleme je na 10–15 dní do lapáku* (doslova takto – pozn. V. Š.)!“

²¹ Dobrica Ćosić (1921–2014), spisovatel a akademik SANU. Po válce, v níž se jako politický komisař aktivně angažoval již od počátku partyzánského hnutí v roce 1941, zastával řadu politických funkcí. Po zmiňovaném zasedání ÚV SKS byl z politiky odstraněn, vrací se do ní v roce 1992, kdy se, jako v té době nejznámější srbský spisovatel s disidentskou kariérou, stává prezidentem Jugoslávské svazové republiky (Srbska a Černé Hory). V politickém boji s radikálním křídlem Slobodana Miloševiće však spolu se srbskoamerickým premiérem Milanem Panićem prohrává, v roce 1993 je nucen odstoupit a politice se dále nevěnuje, byť svými postoji a názory její chod stále ovlivňoval (a ovlivňuje). Je pokládán (a sám se také pokládá) za jednoho z tvůrců novodobé srbské národní ideologie. Jeho románový cyklus, složený z děl *Koreni* (1957, Kořeny, č. 1957), *Deobe I–III* (1961, Dělení, č. jako Legenda o noži, 1969); *Vreme smrti I–II, III, IV* (1972, 1975, 1979, Čas smrti, č. 1977, 1979, 1985); *Grešnik* (1985, Hříšník); *Otpadnik* (1986, Odpadlík); *Vernik* (1990, Věřící) a *Vreme vlasti* (1996, Čas moci), je tolstojovskými obšírnou epopejí, v níž se autor snaží pomocí historicky situované fabulace proniknout do tajů „historického poslání srbského národa“. Své názory na řešení národnostní problematiky a vypořádání se s tíživým kosovským problémem prezentuje v publikaci *Kosovo* (Bělehrad 2004), která je souborem jeho deníkových úvah, v němž na s. 10–24 také publikuje své vystoupení na 14. zasedání ÚV SKS

Ćosićův postoj diametrálně odlišovala od postojů většiny srbského stranického vedení. Ćosićovo vidění kosovské situace spíše předjímalo postoje, které vůči Kosovu srbská veřejnost zaujme v 80. letech a 90. letech 20. století.

Na zasedání Ćosić mimo jiné²² poprvé poukázal na to, jak se v Srbsku rozšířilo přesvědčení o vyhrocování vztahů mezi Albánci a Srby, o vzrůstajícím pocitu ohrožení u kosovských Srbů a Černohorců, o tlaku na jejich vystěhovávání, o systematickém vytláčování Srbů a Černohorců z vedoucích míst, o snaze odborníků opustit Kosovo a Metochii, o nerovnoprávnosti před soudy a nedodržování zákonů, o výhrůžkách ve jménu národní příslušnosti. „*Jsme povinni se vůči těmto projevům demokraticky postavit, musíme je důkladně prověřit a odpovědně o nich hovořit.*“ Zdůraznil dále, že se nepřikládá pozornost šovinistickým náladám a nacionalistické psychóze u „šiptarské“ národnosti, že se neodpovědně podceňují iredentistické a separatistické nálady v jistých vrstvách šiptarské národnosti. A zatímco srbští komunisté důvodně spatřují nebezpečí v srbském nacionalismu, „*komunistické vedení autonomní oblasti nepřikládá odpovídající pozornost boji proti albánskému šovinismu a iredentismu, popř. je pouze za pomoci frázi dovádí do souvztažnosti se srbským nacionalismem*“. Kritizoval necitlivé uplatňování proporcionality za každou cenu a upozorňoval na to, že jsou „*samosprávná práva národnosti postupně realizována jako práva na vytvoření státnosti a kosovské suverenity*“. Na Kosovu je ovšem možný pouze jugoslávský nebo albánský model státnosti. Kombinace obou je podle Ćosiće nemožná...

Ze všech aspektů těchto problémů jsou podle Ćosiće nejsložitější otázky albánská a makedonská, neboť oba národy jsou rozděleny státními hranicemi. Proto také může, upozorňoval spisovatel, myšlenka sjednocení do jednoho státu získat mezi Albánci charakter „*historické avantgardy s jistou socialistickou platformou a revoluční ikonografií*“.²³ Aby k tomu nedošlo a aby se takovéto myšlenky nešířily, je nutné, „*aby společenské vztahy v Jugoslávii měly vždy a ve všem převahu nad albánskou realitou*“. Ve svém výkladu Ćosić vyzval k tomu, aby se o kosovské otázce hovořilo otevřeně a bez obalu: „*Srbský národ má svědomí, sílu i vůli demokraticky rozumět národním tužbám Albánců z Kosova a Metochie a podporovat jejich úsilí, ovšem pouze tehdy, je-li svou formou i obsahem demokratické, neohrožuje-li mír na Balkáně a nezávislost jugoslávského společenství, tedy pokud kosovští Albánci nebudují svoji národní suverenitu v nacionalistické formě a neohrožují svobodu a integritu srbského národa na Kosovu...*“

Na zasedání srbského ÚV zazněl také nezvykle kritický příspěvek předního srbského historika Jovana Marjanoviće. I on se pustil do kosovské problematiky. Vyčítal přitom „albánským soudruhům“ z KaM, že se po kritice praktik UDB na

²² Hovořil také o „antisrbských náladách“ v charvátském a slovinském prostředí, které mělo „*neustále opakovat, že Srbsko si pro sebe odlamuje největší díl onoho famózního jugoslávského koláče, že jsou Srbové etatisté, unitaristé, asimilátoři, centralisté, konzervativci, že si chtějí ostatní podmaňovat, vládnout...*“.

²³ V tomto směru měl Ćosić nepopíratelně pravdu, neboť snahy o sjednocení albánského národa, vycházející z Kosova, byly vždy maskovány rigidní marxisticko-leninskou terminologií.

brionském plénu více zabývají „*právy, jež by měly autonomie získat, a národními symboly, než tím, že se kvůli těžké nacionální atmosféře z oblasti stahuje část starousedlého srbského a černohorského obyvatelstva, zejména inteligence*“.²⁴

Přinejmenším Čosić bezesporu své vystoupení připravoval tak, aby se jeho kritika na veřejnost dostala a na skutečnosti, o nichž hovořil, obecně upozornila. V okruhu srbské inteligence, laděné více národovecky, se ostatně již několik dní dopředu vědělo, že se literát na plénum „speciálně“ připravuje.

Zastánce liberálního proudu v SKS a pozdější disident Mirko Tepavac²⁵ v diskusi zdůraznil, že Čosićova slova jsou „velkým příspěvkem“ právě k vzrůstu nacionalismu. Poměrně přesně přitom ve svém vystoupení charakterizoval teze nacionalismu jugoslávských národů: totiž že se obvykle představuje jako bojovník proti nacionalismu v jiném prostředí a omlouvá nacionalismus vlastního prostředí, jenž pouze „musí reagovat“ na segregacionismus, autonomismus atd. Velice trefná byla jeho poznámka o tom, že jestliže se v řadách národovecké inteligence zdůrazňuje Kosovo jako kolébka srbsství,²⁶ pak se albánskému etniku neopouští jiná možnost, než „*cítit se jako podnájemníci v srbském národním státě, a přijmout na vědomí, že jsou občany druhého řádu, pochopit, že pouze uznání srbské majorizace a supremace jim umožní zůstat v místech a regionech, kde dnes žijí*“. Moment historického práva, jakkoli se od něj spisovatel ve své diskusi ohradil, který se od Čosićova vystoupení stal jednou ze základních premis srbského národovectví ve vztahu ke Kosovu, napadl i Petar Stambolić, jemuž podle jeho slov nejvíce vadilo právě zdůrazňování toho, co je čí kolébka a kdo kde žil před stovkami let...

Oba protagonisté do té doby na vrcholném komunistickém jednání zcela nevídané a „skandální“ debaty byli obviněni, z propagace srbského nacionalismu. Čosić byl nejspíš vždy „národovecky“ orientován, tehdy ovšem ještě spíše nikoli extrémně. Během svého výkladu totiž zároveň upozorňoval, samozřejmě za pomoci dobově zabarvené komunistické terminologie (a možná jenom proto, aby zmírnil dopad svých tvrzení) na nebezpečí, které může vyvstat v případě, že „*demokratické síly socialismu nezvítězí nad byrokratickými a maloměstskými silami a živly*“. V tom případě by se totiž mohl podle Čosiće „*v srbské společnosti*

²⁴ Narážel tak mj. na skutečnost, že v posledních dvou letech se v důsledku nejrůznějších tlaků z oblasti víceméně demonstrativně vystěhovala velká skupina odborníků srbské národnosti. Bylo to částečně způsobeno i ohlášenými „opakovanými volbami“ ředitelů podniků a institucí tam, kde nebyla splněna kritéria proporcionality. To samozřejmě znamenalo, že většina ředitelů Nealbánců by již nebyla na své místo zvolena. Toto „retroaktivní“ uplatnění principů proporcionality ovšem šlo přímo proti Titovu doporučení, o něž jsme již hovořili..

²⁵ Mirko Tepavac (1922–2014), letech 1969–1972 jugoslávský ministr zahraničí, spolu s Markem Nikezićem a Latinkou Perovićovou jeden z nejvýraznějších představitelů liberálního proudu v SKS. Během jugoslávské krize a válečných konfliktů na území bývalé SFRJ patřil k představitelům projugoslávských mírových iniciativ, mj. jako předseda Evropského hnutí a Fóra pro mezinárodní vztahy.

²⁶ Čosić sám takovéto pojetí alespoň ve svém projevu nezastával, byť samozřejmě zdůraznil, že Srbové a Černohorci Kosovo nedobyli válkou na Albáncích – nejsou tedy okupanti a dobyvatelé – ale je to jejich stará vlast. Odmítl tehdy sice, že srbskou politiku na Kosovu lze zakládat na historickém právu či na konceptu Pečského patriarchy, zároveň však podtrhl, že také „*Šiptari Kosova a Metochie nesmí zapominat, že s nimi Srbové na Kosovu po staletí žijí, že tam byla vytvořena velká díla srbské středověké kultury a vznikl tam srbský národně osvobozenecký mýtus, že za osvobození Kosova a Metochie položil srbský národ mnoho obětí a do jeho rozvoje uložil velké prostředky.*“

rozhořet starý historický cíl a národní ideál – sjednocení srbského národa do jednoho státu“. Srbský nacionalismus probuzený jako reakce na výše uvedené trendy by pak měl podle něj nedozírné negativní následky. V tom se ovšem shodoval se svým ideovým protivníkem Mirko Tepavcem, který v souvislosti s Ćosićovými argumenty vyslovil prorocký názor, že nejjistější cestou k tomu, jak způsobit Srbsku a srbskému národu trvalé a neodstranitelné škody, je propagovat srbský nacionalismus.

Ćosić se bohužel ukázal jako dobrý prorok. Předpověděl něco, k čemu v 80. letech skutečně začalo docházet a což na počátku 90. let skutečně vyústilo v ony „*nepředvídatelné negativní důsledky*“. Důsledky, jimž ale on sám svojí činností a svými myšlenkami a publikacemi z pozdější doby do značné míry dopomohl. V době 14. pléna ÚV SKS sice navenek ještě proti nacionalismu vystupoval, nicméně jeho vztah ke kosovské otázce a rozčarování (kon)federální Jugoslávií, která začala vznikat po Rankovićově pádu, jej vedlo přímou cestou k tradičnímu srbskému národovectví, jehož se postupem doby stal „patriarchou“ a hlavním mluvčím. Ćosićova evoluce od „rankovićovce“ do hlavního ideologa Velkého Srbska je typickým příkladem myšlenkového vývoje, jímž prošla celá řada srbských levicových intelektuálů.

Ve shodě s tradicemi strany v případech klíčových ideologicko-politických názorových střetů byly názory obou označeny jako „*objektivně rozdmýchávající nacionalismus, zasévající podezření a vedoucí k narušování jednoty v SK*“. ÚV SKS takto s vaničkou vylil i dítě. Spolu s unitaristickými názory obou protagonistů si také zacpal uši před zprávami o excesech, k nimž v oblasti pozitivně docházelo a které si oba řečníci nevymysleli. Zprávy o nich označil jako pomluvy a nacionalistické či dokonce velkosrbské provokace a takto s nimi také, až na výjimky, nakládal přinejmenším do albánských demonstrací na jaře roku 1981. Tím samozřejmě otevřel dveře skutečně nacionalistickým výkladů kosovské skutečnosti a z Dobrici Ćosiće, jenž byl potrestán vyloučením z ÚV (a později sám z SKJ vystoupil), učinil disidenta, jehož tehdejší názory byly v pozdějších letech označovány jako vizionářské.²⁷

Demonstrace roku 1968

Den poté, co kosovský parlament přijal usnesení o přejmenování autonomie z Kosova a Metochie na Kosovo – Kosova a vedoucí představitelé oblasti odjeli oslavovat do bosenského Jajce 25. výročí II. zasedání Antifašistického rady národního osvobození Jugoslávie, který dal uprostřed bojů druhé světové války, 29. listopadu 1943, základy nové, komunistické federativní Jugoslávie, došlo na Kosovu k největší krizi po konci druhé světové války, která s předcházejícími

²⁷ Sám Ćosić se ke svému tehdejšímu projevu až do své smrti hrdě hlásil. V předmluvě k vydání svých deníkových zápisků o Kosovu (*Kosovo*. Beograd 2004) píše, že na sebe vědomě vzal „*kosovský kříž*“ a titul „*ideologa srbského nacionalismu*“, který mu udělili „*Titovi komunisté*“, a po krachu Jugoslávie potvrdili „*noví antikomunisté, světoobčané, tzv. nezávislí novináři a placení funkcionáři nejrůznějších nevládních organizací...*“ (s. 10).

jednáními o ústavních novelizacích úzce souvisela. O ústavních dodatcích se, „v duchu samosprávného socialismu“, podobně jako jinde v Jugoslávii, diskutovalo na nejružnějších fórech i na Kosovu. Na všech těchto jednáních se pochopitelně objevoval požadavek po změně kosovsko-metochijského statusu na republiku. Vrchol „novelizačního hnutí“ se shodou okolností na Kosovu překrýval se srpnovými událostmi v ČSSR, takže se kosovské vedení, podle slov Velliho Devy, ani nemohlo „náležitě“ angažovat při objasňování „československých událostí“, neboť bylo zcela zaujato „řešením problémů vyplývajících ze zdůrazňování požadavku na vytvoření kosovské republiky“. Hlasy zaznívající na shromážděních byly velmi pragmatické. Viděly v republice možnost získat pro Kosovo takové prostředky, jako přibližně stejně lidnatá republika Makedonie, a především pak možnost odstranění pocitu nespravedlnosti a nerovnoprávnosti s okolím, jenž byl na Kosovu velmi rozšířen. Mnozí Albánci měli dojem, že dokud se Kosovo nestane republikou, nebude možno hovořit o plné rovnoprávnosti Albánců s ostatními jugoslávskými národy.

Názory, zaznívající v sálech při diskusích, se v několika případech přelily i do ulic. Malé lokální demonstrace v Prizrenu (6. října, podle zprávy OV SKS KaM s 200 účastníky), v Suve Rece (8. října, několik desítek účastníků) a v Peći (19. října, 150 účastníků, v Kosovské Mitrovici policie pokus o shromáždění překazila hned v počátku) upozornily na to, že situace v oblasti je v souvislosti s „novelizačními diskusemi“ značně naelektrizovaná. Na demonstracích zaznívala etatistická hesla typu „*Chceme republiku, chceme ústavu*“, provázená provoláváním slávy Titovi a „bratrství a jednotě“. Je zajímavé, že těmto akcím prakticky nebyla věnována velká pozornost, přestože účastníky demonstrací byli především mladí lidé, nejčastěji středoškolští studenti, vedení mnohdy dokonce i svými profesory (jako v případě Suve Reky).

Celé „demonstrační hnutí“ za „Republiku Kosovo“ vyvrcholilo 27. listopadu, v předvečer státního svátku Albánie, známého jako Den vlajky. Tehdy propukly masovější demonstrace také v hlavním městě Prištině. Podle hodnocení některých srbských historiků komunistické éry šlo o „*první masové vystoupením nepřítele po konci války*“. Takovéto hodnocení je pochopitelně příliš vyhocené, demonstrace však jednoznačně ukázaly, že situace v oblasti není ani zdaleka tak idylická, jak ji líčila média i vedoucí komunističtí představitelé autonomie. Jednou z hlavních příčin demonstrací, organizovaných částí albánských intelektuálů z prištinské univerzity, byla zcela jistě nespokojenost se skutečností, že pro své požadavky po kosovské republice nezískali větší podporu kosovského komunistického vedení.

Demonstrace sice začaly kolem poledne v Gnjilanech, poté propukly v Uroševci a Podujevu, centrem hnutí se ale stalo hlavní město oblasti Priština. Zde se na Filozofické fakultě kolem šestnácté hodiny shromáždilo kolem 1 000 studentů a středoškoláků (ve jmenovaných provinčních městech se počet demonstrantů pohyboval do 300) kteří se vydali do centra města. K demonstrantům se, podle zprávy ze společného zasedání srbského stranického

i státního vedení z 5. prosince, měli přidat také „ředitelé některých státních podniků na Kosovu, určitý počet advokátů, středoškolští i vysokoškolští profesoři a dokonce i někteří důstojníci JLA albánské národnosti“. Na náměstí před divadlem se střídali mluvčí na improvizované tribuně. Odtud se pak demonstranti vydali ke kasárnám, byli však zastaveni pohrůzkou, že v kasárnách stacionovaná jednotka použije zbraně. Pokoušeli se dostat také do budovy oblastního parlamentu a do budovy OV SKS, policie však tyto excesy zamezila. Mezitím se k demonstrantům přidávaly skupiny příjíždějící z Uroševce, Prizrenu, Peče či oblasti Drenice.

V té době již mnohatisícová masa páčila jugoslávské vlajky, nad jejich hlavami se třepotaly vlajky albánské, provolávala se sláva Enveru Hoxhovi a Albánii. Bylo slyšet pokřiky proti „srbským utlačovatelům,“ řečníci na tribuně hovořili o koloniální politice vůči Kosovu, požadovali dokonce, aby k autonomii byly připojeny oblasti osídlené albánským etnikem i z jiných republik. Některá hesla, jež demonstranti nosili či skandovali, byla velmi radikální: kromě volání po republice byly slyšet slogany jako „Sebeurčení a odtržení“, „Ať žije Enver Hoxha“, „Požadujeme připojení k Albánii“, na druhé straně ovšem nechybělo ani provolávání slávy J. Brozu Titovi.

Demonstrace bylo z hlediska mocenského těžko zastavit jak vzhledem k tomu, že podobné studentské akce pár měsíců před tím probíhaly i v Bělehradě (a i jinde v Evropě), tak především proto, že by policejní zásah proti demonstrantům mohl připomínat doby zvláště UDB, kritizované po bronském plénu. Nakonec ovšem posílené oddíly policie demonstraci poměrně brutálně rozehnaly. Při srážkách s policií bylo zraněno 10 policistů a pochopitelně mnohem více demonstrantů. Z obou stran údajně došlo i k výstřelům! Jeden demonstrant, žák střední školy, přitom zahynul.

Nová vlna demonstrací následujícího dne se již neuskutečnila, neboť do města vjela kolona tanků a dalších jednotek Jugoslávské lidové armády. Na kosovské události ale, byť ne bezprostředně, navazovaly demonstrace v sousední Makedonii, které měly své centrum v Tetovu, ale uskutečnily se i v Gostivaru, Kičevu a jinde. V tisku se při té příležitosti dokonce objevily články, že se demonstranti pokusili vyvolat občanskou válku (a taková hesla při demonstracích také skutečně zazněla), propagovat se během nich měla také idea o připojení části území Makedonie obývané Albánci ke kosovské autonomii (republice).

O propojení mezi demonstracemi z 22. a 23. prosince v Makedonii a listopadovými na Kosovu nikdo nepochyboval. Společným jmenovatelem obou bylo provolávání hesla *Kosovo republika*, jímž ovšem nebylo myšleno pouze statutární povýšení autonomie, ale také její rozšíření o další oblasti osídlené albánským etnikem, tedy o přičlenění západní Makedonie a albánských oblastí jihovýchodní Černé Hory, popř. i o albánské okresy v jižním Srbsku.

Hodnocení demonstrací

Obě demonstrační hnutí byla samozřejmě označena jako nacionalistická a jugoslávskému socialismu nadměru nebezpečná. Symptomatická byla reakce OV SKS Kosova, jež demonstrace označila za akci spojených sil politických protivníků všech barev, „*počínaje zahraničními agenturami přes zbytky reakčních sil a šovinistů až po různé devianty uvnitř SK*“, jejichž „*ďábelským plánem*“ bylo co nejvíce uškodit afirmaci Albánců a úsilí o zlepšení vztahů mezi jugoslávskými národy a národnostmi.²⁸ Přes veškerou teatrálnost a typickou komunistickou slovní ekvilibristiku ovšem prohlášení OV nepostrádalo několik důležitých informací, skrytých do obvyklých frází. Jednou z nich je poukaz na to, že se hybatele nacionalismu „*kryjí za inteligenci a pokoušejí se proradně svoji platformu prohlásit platformou albánské inteligence*“. Jinými slovy tedy z rezoluce vyplývalo, že přinejmenším část mladé albánské inteligence není imunní vůči myšlenkám nacionalismu a iredenty, či je dokonce přímo jejich hybatelem. Druhá docela zásadní informace se skrývala ve větě, že „*reakčním silám vyhovuje, že v SK existují cizí, zejména nacionalistické ideové a politické pozice a na nich založené chování*“. OV tedy nepřímou přiznávalo, že v řadách SKS Kosova je hodně těch, kteří své členství ve skutečnosti využívají k nacionalistickým cílům.

Informace z prohlášení OV SKS KaM dobře doplňuje speciální zpráva analytiků ÚV SKJ, jež poukazuje na to, že ilegální schůzky, na nichž se demonstrace připravovaly, prý patřičné služby registrovaly v průběhu celého roku 1968, vědělo prý se i to, že hlavní snaha a cíl hnutí má být soustředěna na podporu formování kosovské republiky a další „*podružnější*“ záležitosti, jako bylo právo na vyvěšování albánské vlajky s černým orlem v rudém poli atd. Vědělo se prý i o přesném datu, kdy měly demonstrace propuknout.²⁹ Nešlo tedy v žádném případě o akci náhodnou a spontánní. Proč se však proti organizátorům nezasáhlo dříve, již ale zpráva neuvádí. Pravděpodobně i z toho důvodu, že se informacím Služby státní bezpečnosti (SDB, jak byla přejmenována po brionském plánu stará UDB příliš nevěřilo a samotná služba byla po Brionském plénu na Kosovu v hluboké defenzivě.³⁰ Svědčí o tom i fakt, že po demonstracích předseda

²⁸ Ve všech materiálech a hodnoceních demonstrací je vidět až křečovitá snaha o nacionální proporcionalitu, i pokud jde o nepřátelské síly. Jedním dechem s výše uvedenou charakteristikou demonstrací je možná ještě přísněji odsouzena „*budoucí*“ činnost „*šovinistických žvlů z řad srbského a černohorského národa*“, které demonstrace využijí k „*vyvolávání nenávisli a nedůvěry vůči albánskému národu a jeho pokrokovým silám*“. Nic takového se sice ještě nestalo, ale zpráva již stanovuje srbským komunistům jako „*prvořadou povinnost*“ bojovat proti těmto (v té chvíli ještě potenciálním, byť vysoce pravděpodobným a jak se později ukázalo i reálným) jevům a posilovat „*důvěru v albánský národ*“.

²⁹ Tehdejší srbský ministr vnitra Slavko Zečević ve svých pamětech vzpomíná, že po studentských demonstracích v Bělehradě, k nimž došlo v prvních deseti dnech června 1968, se uskutečnilo další setkání Tita s kosovskou delegací, tentokrát v Prokuplji. Již tehdy prý upozornil Fadilja Hoxhu, že se na celém Kosovu a Metochii na 28. listopad připravují demonstrace, což prý Hoxha příkře odmítl a na Zečeviće si u Tita rozhořčeně stěžoval.

³⁰ Tehdejší ředitel bělehradské televize Zdravko Vuković ve svých pamětech uvádí, že Velli Deva byl o přípravě demonstrací informován měsíc před jejich propuknutím ředitelem srbské SDB Rajkem Djakovićem, jehož o svých poznacích v tomto smyslu zpravil právě šéf kosovské SDB Mehmet Sosi. Velli Deva měl Djakovićovi odpovědět: „*Copak, Rajko, i ty sedáš na lep Sosovým informacím, jako stará UDB?*“. Tato věta, je-li samozřejmě autentická, výstižně dokládá, že se informace SDB na Kosovu v „*pobrionské době*“ příliš necenily.

kosovských komunistů Velli Deva sebekriticky přiznal, že o nich byl informován, ale zdrojům nevěřil.

Po kosovských demonstracích, jež se uskutečnily pouze několik měsíců po v té době již proslulém vystoupení Dobrici Ćosiće, se v samotném Srbsku začalo hovořit o tom, že ti, kteří upozorňovali na nacionalistické jevy přítomné na Kosovu, měli pravdu a byli tedy neprávem obviňováni. Ozývaly se dokonce hlasy, že „Šiptarům“ byla dána práva příliš brzy! Otevřeně se poukazovalo také na to, že při hodnocení demonstrací se vždy kritizoval albánský i srbský nacionalismus, byť bylo zřejmé, že organizátoři demonstrací byli výhradně nacionalisté albánští.

Nastupující srbské stranické vedení v čele s Markem Nikezićem a Latinkou Perovićovou, označované později jako liberální (byť ke skutečnému liberalismu mělo daleko), jež se ujalo funkce bezprostředně před propuknutím demonstrací, 26. října 1968, se muselo s takovými výzvami „ideologicky“ vyrovnat. Nikezićova skupina se postavila k problému s maximální rozvahou. Zatímco kosovské komunistické vedení v čele s Vellim Devou označilo demonstrace za nepřátelské a kontrarevoluční, srbské vedení se tomuto označení bránilo a nedovolilo, aby v srbské společnosti vznikly na základě albánských demonstrací revanšistické nálady.

Nové vedení proto rozvinulo tezi o střetu dvou obrazů socialismu – demokratického a samosprávného, prosazující konsekventní politiku národnostní rovnoprávnosti na jedné straně, a byrokratického, unitárního (tj. antibrionského, vystupujícího proti ústavním novelizacím), hegemonistického (utlačovatelského) a ve své podstatě jdoucího proti komunistickým principům, prosazujícího politiku formování nacionalistických sil jedné národnosti vůči druhé.

I proto, aby vynikla „demokratičnost“ vládnoucí komunisticko-liberální opce, nedošlo v autonomii po demonstracích, na rozdíl od Makedonie, prakticky k žádným politickým procesům. V souvislosti s tím se začalo dokonce poukazovat na to, že se v Jugoslávii vůči nacionalismu vedou dvě politiky – jedna v Srbsku a druhá v Makedonii! I v nejvyšších jugoslávských kruzích se hovořilo o tom, že srbské vedení je více nakloněno vést boj proti albánskému separatismu spíše politickými prostředky, zatímco makedonské vedení je zastáncem použití síly a metod tvrdé ruky. Ovšem i sám Josip Broz Tito se v tomto případě klonil jednoznačně k srbskému přístupu. Jeho v podstatě jediná reakce na demonstrace spočívala v prohlášení, že význam událostí není třeba dramatizovat.³¹

Kosovo po demonstracích, sčítání obyvatelstva v roce 1971

Na stranických schůzích v Srbsku, o „hlasu lidu“ ani nemluvě, se ale velice brzy začaly ozývat názory, že „*demonstrace byly nedostatečně odsouzeny*“. Poukazovalo se přitom na „tvrdý“ postup vůči Rankovićovi a jeho „skupině“ a také na veřejné odsouzení Ćosiće a Marjanoviće.

³¹ Oficiální list Borba přenesl 1. prosince 1968 jeho slova o tom že při demonstracích „*jedna skupina poštvála malou část mládeže a studentů, a ti pak rozbíjeli výlohy, podobně jak se to děje na Západě nebo téměř ve všech zemích... Tak co je tu třeba dramatizovat?*“

V souvislosti s demonstracemi se ke kritice celkové situace na Kosovu, byť neveřejné, odhodlal také velmi povolaný muž, jugoslávský národní hrdina a první předseda Národně osvobozenického výboru Kosova a Metochie a signatář bujanské rezoluce Pavle Jovičević. V dopise J. Brozu Titovi upozorňoval na několik bezpečnostně-ideologických problémů, neprincipiálnost politiky vedené na Kosovu i na mezietnické napětí, které je v oblasti cítit. Z prvního problémového okruhu poukázal především na skutečnost, že vězení již bez výjimky opustili všichni po válce souzení „*ballisté, iredentisté a další nepřátelé*“, kteří se nyní jednak mstí těm, co umožnili jejich odhalení a zatčení, jednak se přidávají k novým nacionalistickým aktivistům. Problémem měl být i ilegální provoz na metochijsko-albánské hranici, již nikdo nekontroluje a do země se tak měl nerušeně dostávat protistátní materiál. Po brionském plénu byla podle Jovičeviće SDB v autonomii zcela nefunkční. Svědčit o tom měla i skutečnost, že původci demonstrací zůstali skryti a nedošlo v souvislosti s nimi k odhalení žádné další „nepřátelské organizace“. Na Kosovu mělo být, zdůrazňoval národní hrdina, velmi rozšířené heslo „*vše co lze legálně vybojovat, je zapotřebí vybojovat, to ostatní se získá ozbrojeným bojem...(!)*“.

Za původce demonstrací označil Jovičević „*neodpovědné a nemarxisticky vedené diskuse o sebeurčení a vytvoření republiky Kosova...*“. Na kosovských politických fórech se sice podle něj dochází „*ke správným a odpovědným závěrům*“, ty ovšem zůstávají pouze v teoretické rovině a do praxe se nijak nepromítají. Jovičević evidentně volal po vládě tvrdší ruky, když Tita upozorňoval na to, že se nic nepodniká ani proti „*nepřátelským živlům*“ z řad pedagogů a dalších osvětových pracovníků, jimž je svěřena výchova mladé generace, natož pak vůči členům SKJ, kteří se tak či onak „kompromitovali“ účastí v demonstračním hnutí.

Pokud jde o mezietnické vztahy, poukazoval Jovičević na to, že v oblasti je podle etnického švu rozštěpena i komunistická strana, natož pak většina obyvatelstva. Nacionalismus byl podle něj na vzestupu v řadách všech národností a projevoval se dokonce i vraždami na etnickém principu, k nimž mělo dojít v Istoku, Uroševci, Klině, Vitině, Vučitrnu i na jiných místech! Jovičević, podobně jako půl roku předtím Čosić a Marjanović opět hovořil o tom, že „nepřátelské síly“ provádějí nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo, cílený na jejich vystěhování, a to nejen z vesnic, ale i z měst. Zdůraznil v té souvislosti opět odchod vzdělaných odborníků, jenž podle jeho názoru oblast na vzdělané specialisty i tak chudou do budoucna ještě více oslabí.

Jovičevićovy poznatky potvrzoval materiál, vypracovaný analytikem Blagojem Danilovićem v roce 1969, který potvrzoval, že jen v roce 1968 odešlo z největšího kosovského hornicko-průmyslového kombinátu v Trepči u Kosovské Mitrovice 215 odborníků, počínaje mistry s maturitou po vysokoškolské odborníky. Na jejich místo mělo přijít výrazně méně lidí, většinou začátečníků. Obvykle se hovořilo o tom, že tito lidé odcházeli „na lepší“, nechyběly však hlasy, upozorňující, že v podniku byla oslabená pracovní morálka. Jako zcela běžné

projevy zpráva konstatovala odmítání poslušnosti během práce, vydírání, fyzické i psychické hrozby a uvádí i případy, kdy „*dělníci se špatnou morálkou*“ měli dokonce fyzicky napadnout mistry a inženýry, aniž by je rady pracovních kolektivů následně vyloučily z práce. Na denním pořádku bylo podle zprávy v dolech Stari Trg, Kišnica, Novo Brdo a v navazujících provozech chemického průmyslu a elektrolýzy zinku přehnané zdůrazňování nevyhovující národnostní struktury zaměstnaných, nekritické zdůrazňování chyb odborníků srbské a černohorské národnosti a požadavky, aby byli bezdůvodně propuštěni vedoucí pracovníci, kteří nebyli albánské národnosti a na jejich místo nastoupili Albánci. To vše, samozřejmě, vytvářelo psychózu stálého nátlaku a nejistoty.³²

Jovičević vkládal naděje do tehdejšího šéfa kosovské stranické organizace Velliho Devy a do liberálního kosovsko-tureckého politika Kadri Reufiho, jejichž práci ale měla výrazně stěžovat zmiňovaná již nejednotnost kosovsko-metochijských komunistů. Vyslovil přitom velmi kacírskou myšlenku, že se totiž „*progresivní síly na Kosovu... nejsou s to samy vypořádat s nepřátelskou aktivitou!*“. Oblasti bylo nutno podle Jovičeviče politicky pomoci jak ze SRS, tak z federace. Pro začátek mělo stačit, aby se na Kosovo vrátili někteří funkcionáři, kteří byli odvoláni na vyšší posty do federace – Kolë Shiroka, Blažo Radonjić a Orhan Nevzati, tedy politici, kteří se veřejně snažili vystupovat proti národnostní nesnášenlivosti. Orhan Nevzati³³ nedlouho před tím, 23. května 1968, publikoval v Rilindji neobyčejně otevřený rozhovor, v němž upozorňoval na projevy nacionalismu v oblasti a kritizoval oblastní vedení, že k nim nedokáže zaujmout rozhodnější stanovisko.

Právě jednání o projevech nacionalismu způsobilo v roce 1971 další politický skandál, jež měl ohlas v celé Jugoslávii. Na problémy majorizace albánského obyvatelstva a nedobré národnostní relace na zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii upozorňovali srbští poslanci Novica Stojanović, Miloš Sekulović, Jovan Pečenović a Jovo Šotra.³⁴ V rozpoutané diskusi byli označeni za sobce, kteří se starají pouze o problémy své národnosti. Podpořil je ovšem i turecký komunist Kadri Reufi, jenž poukazoval na neregulérnost sčítání obyvatelstva v březnu t. r. Uváděl přitom, že během sčítání byl vyvíjen nátlak na

³² Z celkového počtu zaměstnaných v Trepči činili příslušníci albánské národnosti 41 %, a v provozech a službách v oblasti více než polovinu. V kategorii odborných pracovníků byla podle zprávy účast příslušníků albánské menšiny menší – od 39 % v kategorii kvalifikovaných a vysoce kvalifikovaných, po 17 % v kategorii vysokého, vyššího středního a středního vzdělání.

³³ Tento vzdělaný potomek staré kosovské turecko-albánské rodiny po svém politickém pádu působil jako význačný advokát obžalovaných v politických procesech. Proslavil se mj. jako advokát obžalovaných na soudu se skupinou Aliji Izetbegoviće v roce 1983. Později se angažoval také v nevládních mírových a lidskoprávních organizacích.

³⁴ Kosovská delegace na jednání s J. Brozem Titem, představovala právě výsledky tohoto zasedání, jež vzbudilo „hlasy nejednoty“ jugoslávskou pozornost. Na Titovu otázku, jak se může vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánc, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „*subtilnější věci*“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádří-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“. Z Bakallihovo zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování kosovských Nealbánců pohlíželi s despektem.

turecké obyvatelstvo, aby si zapisovalo albánskou identitu. Také jeho vystoupení bylo označeno za „antistranické“ a kariéristické (byl obviněn z toho, že si získává popularitu na základě laciného kritického vystoupení). Reufi měl přitom evidentně pravdu. Při sčítání obyvatelstva totiž bylo na Kosovu registrováno 1 243 690 obyvatel, tedy o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 269 563 Albánců, tedy 96,4 % z celkového přírůstku. Tento vysoký absolutní přírůstek, při kterém by na všechny ostatní národnosti zbyla pouhá necelá čtyři procenta, zpochybnili s tím, že velký počet slovansko-muslimského, romského a také část tureckého etnika se muselo deklarovat jako Albánci, již tehdy někteří demografové. Pozdější sčítání jim dala jednoznačně za pravdu.

Informace o nátlaku na obyvatelstvo během příprav ke sčítání obyvatelstva měli také na ÚV SKS. Stížnosti sem přicházely zejména kvůli tomu, že slovanští muslimové z Kosova dostali při tomto sčítání poprvé možnost projevit svoji identitu jako „Muslim“. Mohli se tak vyjádřit jinak než jako „ostatní“ a nemuseli nuceně přebírat identitu, o níž nebyli přesvědčeni. Tuto možnost ale zpochybňovala i řada vedoucích kosovských politiků, přímo v terénu pak vyvolávala velké napětí. Např. občané z vesnice Gornje Lubinje, rozkládající se na svazích Šar planiny nedaleko Prizrenu, poslali na ÚV SKS leták, v němž jim bylo vyhrožováno, aby si nehráli si se svým osudem a zapsali se jako Albánci, v opačném případě „*by to mělo vliv na jejich další život*“ (tak se ostatně i stalo, po roce 1999 tato lidnatá vesnice, kterou znám ze svých několika návštěv, byla prakticky opuštěna a její obyvatelé se před albánským tlakem vystěhovali na Západ). Během samotného sčítání pak dokonce došlo k zatčení aktivisty, který na možnost zapsat si národnost „Muslim“ ve slovansko-muslimských vesnicích upozorňoval. Tento protiústavní exces vyvolal mezi slovansko-muslimským obyvatelstvem velké pobouření. Na základě stížnosti pak speciální komise prověřovala výsledky sčítání v jiné slovansko-muslimské šarplaninské vesnici Planjane, kde dokonce zjistila, že lidé, kteří se indentifikovali jako Muslimové, byli komisaři do archů zapsáni jako Albánci! V důsledku nátlaku se nakonec skutečně 80 % obyvatelstva tohoto slovansko-muslimského ostrůvku (jež v dobách královské Jugoslávie tvořil tzv. Sredskou župu a tento termín přežívá i do současnosti) vyjádřilo jako Albánci. Paradoxně teprve při sčítání v roce 1991, které albánské obyvatelstvo bojkotovalo, se Muslimové Sredské župy téměř 100 % přihlásili ke své skutečné národnosti.³⁵ Stalo se tak v době, kdy byla kosovská autonomie po „antibyrokratické revoluci“ Slobodana Miloševiće fakticky zrušena a kosovské instituce rozpuštěny a kdy tak, v důsledku tohoto kritizovaného a bezeporu nedemokratického kroku, nátlak na slovansko-muslimské obyvatelstvo dočasně ustal.

Podle sčítání v roce 1971 tedy etnické složení kosovského obyvatelstva vypadalo tak, že Albánci tvořili 73,7 %, Srbové 18,4 %, Černohorci 2,2 %,

³⁵ Jednalo se o velké (mnohatisícové) vesnice Gornje a Donje Ljubinje, Grnčare, Jablanica, Novo Selo, Planeja, Pousko a zhruba deset menších obcí.

„Muslimové 2,1 %, dále mělo v oblasti žít 1 % Turků, 1,2 % Romů, v kategorii „ostatní obyvatelstvo“ zůstalo zařazeno 1,4 %. Podle sčítání bylo v té době ještě 54,4 % vesnic v oblasti multietnických. V roce 1969 přitom předseda výkonného výboru OV SKS pro Kosovo a Metochii hovořil při jednáních na ÚV SKS o tom, že albánské obyvatelstvo se na počtu kosovských obyvatel podílí 67,1 %, srbské pak 23,5 %. Téměř sedmiprocentní nárůst za o něco více než rok by skutečně asi byl bez manipulací jen stěží možný.

Ze všech Jovićevićem navrhovaných a chválených kosovských politiků, kteří hráli velkou roli v nomenklatuře předsedy SKS Marka Nikeziće, s výjimkou Kolë Shiroka nikdo politicky nepřežil pád Nikezićova vedení v roce 1972. Velli Deva pak místo předsedy kosovského OV opustil již v roce 1971 po řádných volbách.